

Хмельницький національний університет
Гуманітарно-педагогічний факультет
Кафедра соціальної роботи і соціальної педагогіки

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Другий (магістерський)
Освітній рівень

**«СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ДІТЕЙ З
ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ
АРТТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ»**

Назва теми

Галузь знань 23 Соціальна робота
Шифр і назва галузі знань

Спеціальність 231 Соціальна робота
Шифр і назва спеціальності

Освітня програма Соціальна робота. Соціальна педагогіка
Назва освітньої програми

Спеціалізація Соціальна педагогіка
Назва спеціалізації

23095

Номер індивідуального навчального плану студента

Виконала: студентка V курсу, групи СРм-23-1 Катерина ШТИФЛЮК
Підпис Ім'я, прізвище

Керівник: кандидат психологічних наук,
доцент

Юрій ПОПИК
Підпис Ім'я, прізвище

До захисту допускаю:

В. о. завідувача кафедри соціальної роботи і соціальної педагогіки
кандидат педагогічних наук, доцент Олена ВАСИЛЕНКО
Підпис Ім'я, прізвище

09 грудня 2024 р.

Хмельницький, 2024

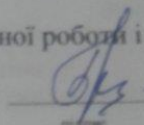
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет *гуманітарно-педагогічний*
Кафедра *соціальної роботи і соціальної педагогіки*
Освітній рівень *другий (магістерський)*
Галузь знань *23 Соціальна робота*
Спеціальність *231 Соціальна робота*
Освітня програма *Соціальна робота. Соціальна педагогіка*

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

соціальної роботи і соціальної педагогіки

 Юрій БРИНДКОВ

протокол № 5 від 14 грудня 2024 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Штифлюк Катерині Ігорівні

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами засобами арттерапевтичних технологій.»

Керівник кваліфікаційної роботи: Попик Ю. В., кандидат психологічних наук, доцент.

Затверджено наказом ректора університету від 26 серпня 2024 р. № 60

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 09 грудня 2024 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, комплекс методів та методик дослідження: систематизації знань про арт-терапію як соціально-педагогічний інструмент для супроводу дітей з особливими освітніми потребами; емпіричні методи (дослідження ефективності соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами засобами арт-терапевтичних технологій ми використали адаптивний варіант методики А.В. Мамасвою). Дослідження здійснювалось в Новоушицькій спеціальній школі Хмельницької обласної ради. Згодом виявлено особливості комунікативних навичок у ході спостереження за ігровою діяльністю також обстежено активне мовлення у процесі спілкування з дорослими та зв'язаного мовлення. В дослідженні взяло участь 10 дітей середнього дошкільного віку ЗНМ III рівня, дизартрія.

4. Зміст кваліфікаційної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): вступ, розділ 1. Теоретичні основи було визначено, що арт-терапія не лише сприяє розвитку емоційної та соціальної сфери дитини, але й має позитивний вплив на когнітивний розвиток, моторику та комунікативні

навички. Арт-терапія стала потужним інструментом для вимірювання емоційного та соціального розвитку дітей з особливими потребами. висновки до розділу; розділ 2. Емпіричне дослідження соціально-педагогічного супроводі дітей з особливими потребами засобами арт-терапевтичних технологій, проаналізовано поняття та принципи арт-терапії, а також основні види арт-терапевтичних технологій, таких як музикотерапія, казкотерапія, драматерапія та образотворча терапія, визначення особливостей комунікативних навичок у дітей середнього дошкільного віку з порушеннями мовлення. Розроблено низку науково-практичних рекомендацій для педагогів та фахівців, які працюють з дітьми з особливими потребами, висновки до розділу; висновки, перелік джерел посилання, додатки.

5. Перелік графічного матеріалу (із зазначенням обов'язкових креслень), 6 рисунки, 2 таблиці

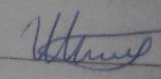
6. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

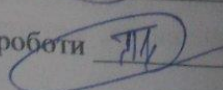
Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв

7. Дата видачі завдання 14 грудня 2023 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи бакалавра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань.	До 09 грудня 2023 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. З'ясування актуальності проблеми.	До 01 лютого 2024 р.	виконано
3	Оформлення вступу кваліфікаційної роботи.	До 01 березня 2024 р.	виконано
4	I розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 червня 2024 р.	виконано
5	II розділ кваліфікаційної роботи.	До 01 вересня 2024 р.	виконано
6	Загальні висновки.	До 01 листопада 2024 р.	виконано
7	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	21 - 22 листопада 2024 р.	виконано
8	Оформлення кваліфікаційної роботи. Підготовка до захисту, рецензування.	До 10 червня 2024 р.	виконано
9	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	19 - 20 грудня 2024 р.	виконано

Здобувач Катерина ШТИФЛЮК

Керівник роботи Юрій ПОПИК

АНОТАЦІЯ

Тема кваліфікаційної роботи «Соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами засобами арттерапевтичних технологій.»

Здобувач Катерина ШТИФЛЮК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Керівник Юрій ПОПИК

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Кваліфікаційна робота включає 83 сторінки, 6 рисунків, 2 таблиці, перелік джерел посилання складає 59 найменувань.

Ключові слова: соціально педагогічний супровід, арт-технологія, діти з особливими потребами.

Об'єктом дослідження є соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами.

Предметом дослідження є застосування арт-терапевтичних технологій у соціально-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами.

За результатами дослідження надано методичні рекомендації для педагогів та фахівців, які працюють з дітьми з ООП, щодо застосування арт-терапевтичних технологій для покращення соціальної адаптації та розвитку емоційної стійкості дітей.

Одержані результати можуть бути використані в підготовці соціальних працівників, соціальних педагогів, психологів.

Здобувач _____ Катерина ШТИФЛЮК

Підпис

Ім'я, ПРІЗВИЩЕ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту 09 грудня 2024 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	9
1.1. Поняття арт-терапії в науково-педагогічній думці	9
1.2. Особливості соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами за допомогою арт-терапії	22
1.3. Арт-терапевтичні технології в соціально-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами.....	28
Висновки до розділу	34
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО СУПРОВОДУ ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ПОТРЕБАМИ ЗАСОБАМИ АРТ-ТЕРАПЕВТИЧНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	41
2.1. Діагностика особливостей соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами засобами арт-терапевтичних технологій.....	41
2.2. Програма супроводу дітей з особливими освітніми потребами засобами арт-терапевтичних технологій.....	49
2.3. Науково-практичні рекомендації соціальним працівникам щодо підвищення ефективності соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами з використанням арт-терапевтичних технологій.....	57
Висновки до розділу	66
ВИСНОВКИ	75
ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ	79

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Розуміння принципів арт-терапії в освітніх установах передбачає усвідомлення її основної мети, яка полягає в сприянні гармонійному розвитку особистості дитини через самовираження та самопізнання. Техніки арт-терапії розроблені, щоб забезпечити альтернативний канал спілкування, який є особливо корисним для дітей, які можуть мати проблеми з традиційними вербальними методами спілкування. Такий підхід не тільки дозволяє дітям творчо виражати свої емоції та думки, але й допомагає розвивати важливі соціальні навички. Орієнтуючись на художній розвиток дітей з особливими потребами, арт-терапія сприяє формуванню основи художньої культури та підтримує соціальну адаптацію. Цими принципами керуються педагоги та терапевти при інтеграції арт-терапії в навчальні програми, забезпечуючи ефективне вирішення унікальних потреб кожної дитини.

Арт-терапія пропонує численні переваги для дітей з особливими потребами, що робить її безцінним інструментом їхньої соціально-педагогічної підтримки. Однією з головних переваг є його здатність навчити дітей виражати свої почуття соціально прийнятними способами, що має вирішальне значення для їхнього емоційного та соціального розвитку. Арт-терапія також сприяє розвитку емпатії та позитивних емоцій, що дозволяє дітям глибше спілкуватися зі своїми однолітками та вихователями. Крім того, цей терапевтичний підхід заохочує самосвідомість, допомагаючи дітям краще зрозуміти власні емоції та поведінку. Розвиваючи ці навички, арт-терапія не тільки покращує особистісний розвиток дитини, але й сприяє кращій інтеграції в соціальне середовище. Ці переваги підкреслюють важливість включення арт-терапії в стратегії підтримки дітей з особливими потребами, оскільки вона вирішує як емоційні, так і соціальні проблеми, з якими вони можуть зіткнутися.

Інтеграція арт-терапії в існуючі системи підтримки дітей з особливими потребами вимагає продуманого підходу, який поважає різноманітність потреб кожної дитини. Ця інтеграція передбачає спільні зусилля педагогів, терапевтів і сімей для створення згуртованої мережі підтримки. Вбудовуючи арт-терапію в ширшу освітню та терапевтичну структуру, вона стає невід'ємною частиною процесу навчання та розвитку дитини. Така інтеграція гарантує, що арт-терапія доповнює інші методи підтримки, підвищуючи їх ефективність і забезпечуючи більш цілісний підхід до розвитку дитини. Важливо пристосувати ці втручання до індивідуальних цілей і потреб, гарантуючи, що кожна дитина отримує найбільш відповідну та ефективну підтримку. Завдяки цій стратегічній інтеграції арт-терапія може значно сприяти загальному добробуту та розвитку дітей з особливими потребами.

Об'єктом дослідження є соціально-педагогічний супровід дітей з особливими потребами.

Предметом дослідження є застосування арт-терапевтичних технологій у соціально-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні застосування арт-терапевтичних технологій у соціально-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати поняття, принципи та види арт-терапії у роботі з дітьми з ООП;
2. Вивчити основні види арт-терапевтичних технологій та їх специфіку застосування;
3. Провести емпіричне дослідження щодо застосування арт-терапевтичних технологій під час соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами;
4. Розробити програму соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами засобами арт-терапевтичних технологій та

надати науко-практичні рекомендації для підвищення ефективності арт-терапевтичної діяльності.

У дослідженні було використано наступні **методи**:

1. **Теоретичні методи** (сестиматизації знань про арт-терапію як соціально-педагогічний інструмент для супроводу дітей з особливими освітніми потребами. Робота розширює наукове уявлення про вплив різних видів арт-терапії на розвиток соціальних та емоційних функцій дітей, що має значення для подальших досліджень у цій галузі.

2. **Емпіричні методи** (ефективності соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами засобами арт-терапевтичних технологій ми використали адаптивний варіант методики А.В. Мамаєвої. Для оцінки результатів обстеження активного мовлення дошкільників нами була розроблена оціночна шкала, що включає наступні критерії: розуміння зверненого мовлення, встановлення контакту, експресивність спілкування).

Базою дослідження: була Новоушицька спеціальна школа Хмельницької обласної ради. В дослідженні взяло участь 10 дітей середнього дошкільного віку ЗНМ III рівня, дизартрія.

Апробація результатів дослідження. Відбулась шляхом публікації статті на тему: «Арттерапевтичні технології у соціально-психологічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами». у збірнику наукових праць молодих вчених. Хмельницький ХІСТ, 2024. №8., с 245-253

Практичне значення дослідження полягає у розробці методичних рекомендацій для педагогів та фахівців, які працюють з дітьми з особливими освітніми потребами, щодо застосування арт-терапевтичних технологій для покращення соціальної адаптації та розвитку емоційної стійкості дітей. Емпірично підтвержені методи арт-терапії можуть бути інтегровані в освітні програми та використовуватися в корекційній роботі з дітьми.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, переліку джерел посилання. Загальний обсяг роботи становить 83 сторінки.

Розділ 1. Теоретичні засади соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами засобами арт - терапевтичних технологій.

1.1. Поняття арт-терапії в науково-педагогічній думці.

Витоки та розвиток арт-терапії можна простежити на початку 20 століття, коли почала формуватися концепція інтеграції мистецтва з терапією. Арт-терапія виникла як окрема форма психотерапії та психологічної корекції, головним чином зосереджена на використанні мистецтва та творчості для вирішення проблем психічного здоров'я. Спочатку терапевтичне використання мистецтва спостерігалось в психіатричних установах, де пацієнтів заохочували виражати себе за допомогою малюнка та живопису. Ця практика вважалася не лише формою самовираження, але й засобом проникнення в підсвідомість пацієнтів. З часом ця дисципліна розвинулася, щоб охопити різні техніки та практики, відображаючи глибше розуміння психологічних переваг творчого вираження. Термін «арт-терапія» був офіційно введений британським педагогом, знаменуючи формальне визнання цього терапевтичного підходу.

Ключові фігури та піонери в галузі арт-терапії відіграли вирішальну роль у її розвитку та прийнятті як законної терапевтичної практики. Одним із перших піонерів був Едріан Хілл, британський художник і педагог, який вперше використав термін «арт-терапія» в 1940-х роках. Хілл зауважив, що заняття художньою діяльністю мали терапевтичний ефект на пацієнтів, які одужували від туберкульозу. Це спостереження спонукало його виступати за використання мистецтва в терапії. Іншою значною фігурою була Маргарет Наумбург, американський психолог, яку часто називають «матір'ю арт-терапії». На творчість Наумбург глибоко вплинув фрейдистський психоаналіз, і вона вважала, що мистецтво може служити мостом до підсвідомості, полегшуючи вираження пригнічених емоцій. Її внесок допоміг створити арт-терапію як надійну та ефективну форму психотерапії [53,с.8].

Еволюція технік і практик арт-терапії була динамічним процесом, що відображає прогрес у психологічних теоріях і терапевтичних методологіях. Спочатку техніки арт-терапії були під сильним впливом психоаналітичних концепцій, зосереджених на вільних асоціаціях та інтерпретації символічних образів. У міру розвитку галузі практики почали включати елементи інших терапевтичних підходів, таких як когнітивно-поведінкова терапія, гуманістична психологія та практики усвідомленості. Ця диверсифікація дозволила створити більш персоналізовані та цілісні плани лікування, адаптовані до індивідуальних потреб. Сучасна арт-терапія тепер включає широкий спектр технік, таких як живопис, малюнок, скульптура та цифрові медіа, кожна з яких пропонує унікальні шляхи для емоційного та психологічного дослідження. Інтеграція технологій також відкрила нові шляхи для дистанційних і групових сеансів арт-терапії, розширивши сферу застосування та доступність цієї терапевтичної практики.

Терапевтичний процес в арт-терапії фундаментально вкорінений у ролі творчості. Творчість служить провідником для дослідження та розуміння себе, розкриття глибоко вкорінених емоцій і сприяння особистому зростанню. Цей творчий потенціал закладено в кожній людині, часто перебуває в підсвідомості та чекає, щоб його використали через художнє вираження. Займаючись творчою діяльністю, клієнти можуть отримати доступ до частин себе, до яких може бути важко дістатися за допомогою традиційної вербальної терапії. Ця взаємодія не тільки допомагає емоційно розрядитися, але й сприяє глибшому розумінню особистого досвіду та труднощів. Переходячи в терапевтичний процес, акт створення мистецтва стає невербальною мовою, за допомогою якої люди можуть спілкуватися про свій внутрішній світ [57,с.8].

Арт-терапія суттєво підкреслює зв'язок між мистецтвом і емоційним вираженням. Суть цього терапевтичного підходу полягає в стимулюванні креативності для вираження емоцій, які важко сформулювати вербально. Мистецька діяльність, така як малювання, малювання чи ліплення, надає людям безпечний і безосудний простір для проектування своїх почуттів і

думок. Ця форма вираження може бути особливо корисною для тих, хто має проблеми з вербальним спілкуванням або пережив травму. Виявляючи емоції за допомогою мистецтва, клієнти можуть отримати уявлення про свій емоційний стан, дозволяючи терапевтам вести їх через процес зцілення. Цей зв'язок між мистецтвом і емоційним вираженням підкреслює терапевтичну силу творчості у зміцненні емоційного благополуччя.

Таблиця 1.1-Поняття та принципи арт-терапії.

Аспект	Опис	Принципи
Поняття арт-терапії	Метод психотерапії, що використовує творчий процес для самовираження та лікування емоційних проблем.	Використання мистецтва для вивільнення внутрішніх переживань.
Терапевтичний ефект	Творчий процес допомагає пацієнту виразити несвідомі думки і почуття, що сприяє їх осмисленню та опрацюванню.	Ненасильницьке вираження емоцій.
Інструменти арт-терапії	Використання різних видів мистецтва: малювання, ліплення, музика, танці, драматургія, фотографія тощо.	Індивідуальний підхід у виборі технік та матеріалів.
Роль терапевта	Направляти процес творчої самовиразності, створюючи безпечне середовище для дослідження особистісних проблем.	Прийняття та підтримка клієнта на шляху до самовираження.
Клієнтоцентричність	Арт-терапія орієнтована на потреби та особисті особливості клієнта.	Фокус на особистих потребах і можливостях клієнта, а не на художньому результаті.
Процес самопізнання	Через творчість клієнт отримує можливість глибше зрозуміти свої емоції та переживання.	Самовираження як ключовий інструмент для самопізнання і саморозвитку.
Психологічна підтримка	Створення умов для психічної розвантаження, зняття стресу та тривоги.	Забезпечення безпечного простору для емоційного вираження.

Арт-терапія є специфічним методом психотерапії, що заснований на використанні творчості як інструменту для вираження та осмислення внутрішніх переживань. Вона допомагає людям вивільнити емоції, що складно виразити словами, сприяє самопізнанню і покращенню емоційного стану.

Принципи арт-терапії зосереджені на важливості процесу творчості, а не на художньому результаті. Це включає ненасильницьке вираження емоцій, індивідуальний підхід у виборі технік, створення безпечного середовища для самовираження та підтримку клієнта. Арт-терапія орієнтована на потреби клієнта, допомагаючи йому краще розуміти себе та знімати емоційну напругу через творчий процес.

В арт-терапії символізм і метафора відіграють вирішальну роль у сприянні глибшому розумінню та спілкуванню. Твори мистецтва, створені під час сеансів терапії, часто містять символи, які представляють підсвідомі думки, почуття та переживання. Ці символи діють як міст між свідомим і несвідомим, розкриваючи приховані аспекти психіки індивіда. Наприклад, використання певних кольорів, форм або зображень може означати певні емоції чи спогади, які клієнт може не повністю усвідомлювати. Інтерпретація цих символів дозволяє як терапевту, так і клієнту досліджувати глибинні проблеми та розвивати нові точки зору. Таким чином, багатий гобелен символіки та метафори в арт-терапії покращує терапевтичний процес, роблячи його потужним інструментом для психологічного дослідження та зцілення [43,с.97].

Ключовим принципом практики арт-терапії є клієнтоцентрований підхід та індивідуалізація, яка наголошує на адаптації терапевтичного процесу відповідно до унікальних потреб кожного клієнта. Цей підхід ґрунтується на переконанні, що кожна людина має окремий набір переживань, емоцій і творчих проявів, які слід поважати та плекати під час терапії. Зосереджуючись на особистій подорожі та внутрішній мотивації клієнта, терапевти можуть сприяти більш значущому та ефективнішому терапевтичному досвіду. Техніки та втручання вибираються на основі переваг, сильних сторін і терапевтичних цілей клієнта, гарантуючи, що терапія є актуальною та захоплюючою. Наприклад, дитина, яка має справу з тривогою, може отримати користь від малювання чи малювання, тоді як дорослий, який справляється з травмою, може вважати, що ліплення з глини буде більш виразним. Такий

індивідуальний догляд не тільки посилює взаємодію клієнта, але й сприяє більш глибокому зв'язку між терапевтом і клієнтом, сприяючи почуттю довіри та безпеки.

Використання різноманітних художніх матеріалів і засобів є ще одним фундаментальним принципом арт-терапії, що пропонує клієнтам різноманітні способи творчого самовираження. Різноманітність матеріалів, таких як фарби, папір, пастель і глина, дає клієнтам можливість вибрати те, що їм найбільше резонує. Ця різноманітність має вирішальне значення, оскільки дозволяє людям досліджувати різні форми вираження, що може бути особливо корисним, коли вербальне спілкування є складним. Наприклад, клієнти, які страждають від горя, можуть знайти розраду в тактильному досвіді роботи з глиною, тоді як ті, хто відчуває гнів, можуть віддати перевагу динамічній дії живопису. Доступність різних носіїв також відповідає сенсорним уподобанням і може допомогти розкрити приховані емоції та думки. Ця творча свобода заохочує клієнтів експериментувати та відкривати нові способи самовираження, що зрештою сприяє їхньому терапевтичному шляху [37,с.43].

Створення безпечного та сприятливого середовища має важливе значення в арт-терапії, оскільки воно створює основу для ефективної терапевтичної роботи. Безосудний та безпечний простір дозволяє клієнтам вільно виражати свої емоції, не боячись критики чи нерозуміння. Це середовище характеризується емпатією, прийняттям і позитивним ставленням з боку терапевта, що допомагає побудувати довірливі стосунки. Важливість такого середовища неможливо переоцінити, оскільки воно дозволяє клієнтам брати участь у терапевтичній діяльності з відчуттям безпеки та відкритості. Такі елементи, як конфіденційність, послідовна структура та налаштована присутність терапевта, сприяють цій сприятливій атмосфері. Крім того, безпечне середовище заохочує клієнтів ризикувати у своєму творчому самовираженні, що може призвести до значних проривів і розуміння. Це також надає клієнтам простір для дослідження та обробки складних емоцій, що зрештою сприяє їхньому загальному добробуту та особистому зростанню.

Арт-терапія в умовах психічного здоров'я виявилася ефективним інструментом для вирішення різноманітних психологічних проблем. Це допомагає людям зняти психічну напругу та стрес, а також подолати тривогу та страхи. Займаючись творчою діяльністю, пацієнти можуть висвітлити свої внутрішні конфлікти, що часто призводить до кращого розуміння своїх емоцій. Арт-терапія також допомагає впоратися з агресією та імпульсивністю, забезпечуючи безпечний вихід для вираження інтенсивних почуттів. Завдяки процесу створення мистецтва люди можуть досягти відчуття внутрішньої гармонії та рівноваги. Крім того, невербальна природа арт-терапії дозволяє спілкуватися, чого може бути важко досягти за допомогою традиційної бесідної терапії, особливо для тих, хто вважає вербальне вираження викликом. Цей метод є універсальним і може бути адаптований до конкретних потреб кожного пацієнта, що робить його цінним доповненням до планів лікування психічного здоров'я [28,с.539].

У контексті освіти та розвитку арт-терапія пропонує численні переваги як для дітей, так і для підлітків. У навчально-методичному посібнику висвітлено важливість інтеграції арт-терапії у підготовку майбутніх практичних психологів, наголошено на її теоретичних і прикладних аспектах. Арт-терапія може покращити когнітивний та емоційний розвиток молодих людей, сприяючи творчості та самовираженню. Для дітей арт-терапія забезпечує ігровий і захоплюючий спосіб дослідити свої почуття та переживання. Це допомагає покращити концентрацію, зменшити проблеми з поведінкою та розвивати соціальні навички. З іншого боку, підлітки можуть використовувати арт-терапію, щоб подолати складність формування особистості та емоційної регуляції. Творчий процес заохочує до саморефлексії та особистісного зростання, що може бути вирішальним у роки формування освіти. Крім того, арт-терапія може бути особливо ефективною для студентів з особливими потребами, пропонуючи індивідуальні підходи, які задовольняють їхні унікальні проблеми [39,с.68].

Застосування арт-терапії в медичному та реабілітаційному середовищах показало значні перспективи в допомозі процесу одужання. Арт-терапія цінується за її здатність полегшувати невербальне самовираження та спілкування, що особливо корисно в медичних умовах. Пацієнти, які проходять лікування або реабілітацію, часто відчують емоційний стрес, і арт-терапія є конструктивним засобом для вирішення цих почуттів. Це може допомогти зменшити тривогу та покращити загальне самопочуття, пропонуючи творче відволікання від болю та дискомфорту. Фототерапія, специфічний метод арт-терапії, використовує символічну та метафоричну мову фотографії для поглиблення емоційного дослідження та розуміння. Цей інноваційний підхід дозволяє пацієнтам зв'язуватися зі своїми емоціями візуально та відчутно, сприяючи зціленню та стійкості. Крім того, арт-терапія може підтримати процес реабілітації, покращуючи моторику, когнітивні функції та емоційну стабільність, сприяючи більш цілісному відновленню.

Арт-терапія пропонує значні психологічні та емоційні переваги, що робить її цінним інструментом для покращення психічного здоров'я. Участь у творчих процесах дозволяє людям виражати емоції, які важко сформулювати вербально. Ця форма терапії допомагає знизити рівень тривоги, депресії та стресу, надаючи безпечний вихід для емоційного розряду. За допомогою малювання, малювання чи ліплення люди можуть досліджувати невирішені почуття та отримати уявлення про свій емоційний стан. Це емоційне дослідження може призвести до кращого самоусвідомлення та емоційної регуляції. Невербальна природа арт-терапії особливо корисна для тих, хто бореться з традиційною розмовною терапією, оскільки пропонує альтернативні засоби спілкування та самовираження [25,с.33].

Арт-терапія також сприяє покращенню когнітивних і моторних навичок, особливо у дітей та людей з порушеннями розвитку. Займаючись різноманітною художньою діяльністю, учасники можуть покращити свою дрібну моторику, координацію рук і очей і просторове усвідомлення. Ці дії вимагають концентрації та вирішення проблем, що може стимулювати

когнітивні функції та покращити загальний стан мозку. Наприклад, малювання або малювання складних візерунків може посилити увагу до деталей і сприяти почуттю успіху. Такі покращення когнітивних і моторних навичок мають вирішальне значення для розвитку функціональної незалежності та навичок повсякденного життя, що робить арт-терапію ефективним втручанням для когнітивної реабілітації [27,с.135].

Помітними результатами сеансів групової арт-терапії є соціальні та стосункові покращення. Ці сесії створюють спільний простір, де люди можуть взаємодіяти, співпрацювати та ділитися своїми мистецькими творіннями, сприяючи почуттю приналежності та спільності. Групова арт-терапія заохочує соціалізацію та допомагає учасникам розвивати комунікативні навички та емпатію. Працюючи разом з іншими над творчими проектами, можна подолати соціальні бар'єри та створити довіру між членами групи. Це середовище для співпраці не тільки покращує соціальні навички, але й дозволяє учасникам підтримувати один одного емоційно, створюючи мережу підтримки, яка покращує загальний добробут. Спільний досвід створення мистецтва може зміцнити міжособистісні стосунки та сприяти відчуттю колективного зцілення.

Концепція дітей з особливими потребами охоплює широкий спектр визначень, як медичних, так і юридичних, спрямованих на виявлення та підтримку тих, хто потребує додаткової допомоги через різні вади чи захворювання. Медичні визначення часто зосереджуються на фізіологічних або психологічних порушеннях, які перешкоджають нормальному розвитку та функціонуванню дитини. Це можуть бути фізичні вади, хронічні захворювання, когнітивні розлади та розлади психічного здоров'я. З юридичної сторони визначення зазвичай пов'язані з наданням послуг і підтримки, гарантуючи, що діти з особливими потребами отримують необхідні умови в освітніх і соціальних установах. Законодавчі рамки часто зобов'язують інклюзивну освіту та доступність, наголошуючи на правах цих дітей на рівні можливості [33,с.82].

Дітей з особливими потребами можна розділити на кілька груп залежно від їхніх специфічних вад і типу підтримки, яку вони потребують. До загальних категорій належать діти з фізичними вадами, сенсорними порушеннями (такими як втрата слуху чи зору), інтелектуальними вадами та емоційними або поведінковими розладами. Кожна категорія має унікальні характеристики та потребує індивідуальних освітніх стратегій для задоволення їхніх конкретних потреб. Наприклад, дітям з вадами слуху може бути корисно навчання мові жестів або слуху, тоді як дітям з вадами розумового розвитку можуть знадобитися модифіковані навчальні програми та індивідуальні плани навчання. Визнання цих категорій допомагає вихователям і опікунам впроваджувати відповідні заходи та сприяти інклюзивному середовищу [38,с.7].

Незважаючи на різноманіття їхніх умов, діти з особливими потребами часто мають спільні характеристики та риси, які вимагають спеціальних освітніх підходів. Багато з цих дітей можуть відчувати затримку мовлення та розвитку мови, труднощі з соціальними взаємодіями та проблеми з утриманням уваги та концентрації під час навчальної діяльності. Крім того, вони можуть демонструвати унікальні сильні сторони, такі як підвищена креативність або сильні навички вирішення проблем у певних сферах. Розуміння цих рис має вирішальне значення для розробки ефективних методів навчання, які не лише вирішують проблеми, але й використовують їхні сильні сторони. Зосереджуючись на цілісному розвитку цих дітей, педагоги можуть краще підтримувати їх зростання та інтеграцію в звичайні навчальні заклади.

Фізичні вади охоплюють широкий спектр станів, які можуть впливати на рухливість, спритність або витривалість дитини. До них належать, але не обмежуються, церебральний параліч, м'язова дистрофія та розщелина хребта. Кожна з цих умов створює унікальні проблеми, які впливають на здатність дитини повною мірою брати участь у повсякденній діяльності та освітніх умовах. Наприклад, церебральний параліч часто призводить до порушення координації м'язів, що може ускладнювати виконання таких завдань, як

письмо або участь в уроках фізкультури. Класифікація цих вад має вирішальне значення для розробки індивідуальних освітніх стратегій і механізмів підтримки, що забезпечує ефективне задоволення унікальних потреб кожної дитини [53,с.5].

Адаптивні технології та інструменти відіграють ключову роль у покращенні освітнього досвіду дітей з фізичними вадами. Ці технології варіюються від простих пристроїв, таких як ручки для олівців, до складного обладнання, такого як пристрої для генерування мови та інвалідні візки з електроприводом. Наприклад, дитина з обмеженою функцією рук через м'язову дистрофію може отримати значну користь від використання комп'ютера з програмним забезпеченням розпізнавання голосу. Ці інструменти не лише сприяють кращим успіхам у навчанні, але й сприяють більшій незалежності та самооцінці серед дітей з особливими потребами, надаючи їм можливість повністю реалізувати свій потенціал [56, с.12].

Забезпечення доступності та інклюзивності в школах є основоположним для успіху дітей з фізичними вадами. Це включає зміни фізичного середовища, такі як пандуси та ліфти, а також інклюзивні практики навчання, які враховують різноманітні навчальні потреби. Школи також повинні забезпечувати адекватну підготовку вчителів для розуміння та вирішення конкретних вимог цих учнів. Включення принципів універсального дизайну допомагає створити інклюзивне середовище, де всі студенти можуть процвітати, незалежно від їхніх фізичних здібностей. Розвиваючи інклюзивну культуру, школи сприяють загальному розвитку та соціальній інтеграції дітей з особливими потребами, готуючи їх до успіху в майбутньому.

Розуміння інтелектуальних вад є фундаментальним для забезпечення ефективної освіти та підтримки розвитку дітей з особливими потребами. Інтелектуальна недостатність характеризується значними обмеженнями як інтелектуального функціонування, так і адаптивної поведінки, яка охоплює низку повсякденних соціальних і практичних навичок. Діти з інтелектуальними вадами часто стикаються з труднощами в когнітивних

процесах, таких як пам'ять, вирішення проблем і навчання. Ці труднощі вимагають індивідуального підходу до освіти, який враховує їхні унікальні навчальні потреби та здібності. Наприклад, індивідуальні освітні програми (ІЕР) мають вирішальне значення для встановлення реалістичних цілей навчання та надання персоналізованої підтримки. Зосереджуючись на сильних сторонах і потребах кожної дитини, педагоги можуть сприяти більш інклюзивному та сприятливому навчальному середовищу [46,с.41].

Діагностика затримки розвитку передбачає комплексне обстеження, яке включає медичне, психологічне та освітнє оцінювання. Затримка розвитку може проявлятися в різних сферах, таких як мова та мова, моторика та соціально-емоційний розвиток. Рання діагностика є життєво важливою, оскільки вона дозволяє вчасно втручатися, що може значно покращити віддалені результати для дітей. Для виявлення цих затримок використовуються стандартні діагностичні інструменти та процедури, і після встановлення діагнозу міждисциплінарна команда співпрацює для розробки плану втручання. Цей план може включати такі методи лікування, як логопедія, ерготерапія та фізіотерапія, розроблені для вирішення конкретних областей затримки. Раннє втручання не тільки підтримує розвиток дитини, але й надає необхідні вказівки та ресурси для сімей, допомагаючи їм орієнтуватися у складнощах виховання дитини з особливими потребами [48,с.56].

Освітні стратегії та системи підтримки для дітей з вадами інтелекту та розвитку мають вирішальне значення для їхнього академічного та соціального успіху. Ці стратегії часто включають використання спеціалізованих навчальних програм, адаптивних технологій і підтримку навчених фахівців. Інклюзивна освіта, де діти з особливими потребами навчаються разом зі своїми однолітками, все більше визнається за її переваги у сприянні соціальній взаємодії та зменшенні стигми. Ефективні освітні стратегії також підкреслюють важливість розвитку незалежності та життєво важливих компетенцій, що дозволяє дітям повністю реалізувати свій потенціал. Наприклад, навчання навичкам самообслуговування та надання можливостей

для прийняття рішень може розширити можливості дітей з обмеженими можливостями, сприяючи почуттю самостійності та впевненості. Крім того, співпраця між педагогами, сім'ями та терапевтами має важливе значення для створення цілісної системи підтримки, яка відповідає багатогранним потребам цих дітей.

Емоційні та поведінкові розлади (EBD) охоплюють широкий спектр станів, які суттєво впливають на здатність дитини навчатися та соціально взаємодіяти. Ці розлади можуть проявлятися в різних формах, включаючи тривожні розлади, депресію, біполярний розлад, розлади поведінки та опозиційно-зухвалий розлад. Відповідно до Міжнародної класифікації психічних і поведінкових розладів, діти з особливими освітніми потребами відрізняються специфічними поведінковими та емоційними проблемами. Ця класифікація допомагає вихователям і опікунам визначити та задовольнити унікальні потреби цих дітей, гарантуючи, що вони отримають належну та ефективну підтримку [58, с. 14].

Діти з емоційними та поведінковими розладами часто страждають від навчання та соціальної взаємодії, стикаючись із значними перешкодами, які перешкоджають їхньому навчання та стосункам з однолітками. Вони можуть демонструвати непослідовну поведінку, наприклад коливатися між гіперактивністю та замкнутістю, що може порушити динаміку класу та перешкодити їхній здатності зосередитися на уроках. Крім того, ці діти можуть мати труднощі з інтерпретацією соціальних сигналів, що призводить до непорозумінь і конфліктів з однолітками. Взаємодія з однолітками дозволяє дітям з особливими освітніми потребами мати певні моделі поведінки для наслідування, допомагаючи їм більш ефективно орієнтуватися в соціальних ситуаціях [33,с.87].

Програми втручання та підтримки відіграють вирішальну роль у допомозі дітям з емоційними та поведінковими розладами досягти успіху в освітньому та соціальному середовищі. Програми раннього втручання, адаптовані до конкретних потреб кожної дитини, можуть значно покращити

результати її розвитку. У цих програмах часто беруть участь міждисциплінарні команди, включаючи психологів, вчителів спеціальної освіти та терапевтів, які спільно працюють над створенням індивідуальних навчальних планів (ІЕР) і стратегій управління поведінкою. Склад організованої команди залежатиме від правильності діагнозу та стратегії корекційної допомоги, забезпечуючи, щоб кожна дитина отримувала необхідну підтримку для процвітання.

Сенсорні порушення у дітей охоплюють низку станів, в основному класифікованих на порушення зору та слуху. Порушення зору можуть включати частковий зір або повну сліпоту, що часто потребує спеціальних освітніх інструментів і середовища. З іншого боку, порушення слуху варіюються від легкої втрати слуху до глибокої глухоти, кожне з яких потребує різного рівня втручання та підтримки. Ці сенсорні порушення можуть суттєво вплинути на процес навчання дитини, вимагаючи адаптованих освітніх стратегій і ресурсів для сприяння ефективному навчанню [51,с.15].

Ефективні методи спілкування та допоміжні засоби мають вирішальне значення для дітей із сенсорними порушеннями, щоб гарантувати, що вони можуть змістовно брати участь у навчанні. Для дітей з вадами зору необхідні такі інструменти, як книги Брайля, програми для зчитування екрану та тактильна графіка. Однак порушення слуху можуть потребувати слухових апаратів, кохлеарних імплантатів або сурдоперекладачів. Крім того, пристрої допоміжної та альтернативної комунікації (ААС) можуть подолати комунікаційні прогалини, надаючи дітям засоби для самовираження та розуміння інших. Ці засоби сприяють розвитку самостійності та покращенню якості життя дітей із сенсорними порушеннями.

Інтеграція дітей із сенсорними вадами в звичайну освіту включає кілька методів для забезпечення інклюзивності та рівних можливостей для навчання. Вчителі можуть застосовувати диференційоване навчання, адаптуючи свої методи навчання до різноманітних потреб учнів із сенсорними вадами. Пристосування до класу, такі як пільгове сидіння, додатковий час для завдань

і використання допоміжних технологій, також є життєво важливими. Спільні зусилля вчителів загальної та спеціальної освіти можуть додатково сприяти створенню інклюзивного середовища. Такий підхід не тільки приносить користь дітям з сенсорними порушеннями, але й сприяє культурі різноманітності та сприйняття серед усіх учнів.

1.2. Особливості соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами за допомогою арт-терапії.

Музична терапія часто передбачає використання інструментів і вокалізацію, щоб допомогти в емоційному та психологічному зціленні. Такі інструменти, як барабани, гітари та піаніно, можна використовувати для створення різноманітних звуків, які допомагають людям виражати свої емоції невербальним способом. Наприклад, гра на барабанах може бути потужним способом вивільнити стримовані емоції та зменшити стрес. Вокалізація, включаючи спів і наспівування, дозволяє людям зв'язатися зі своїми внутрішніми почуттями та виразити їх назовні. Цей підхід може бути особливо ефективним у створенні безпечного простору для людей, яким важко сформулювати свої емоції словами.

Терапевтичні переваги музичної терапії для емоційного вираження добре задокументовані. Заняття музикотерапією допомагають зняти психічну напругу і стрес, подолати тривогу, гармонізувати внутрішній стан. Надаючи творчий вихід, музична терапія дозволяє людям обробляти та виражати складні емоції в контрольованому середовищі. Це може бути особливо корисним для тих, хто має справу з такими проблемами, як депресія, горе або травма. Музична терапія не тільки полегшує емоційне звільнення, але й сприяє розвитку почуття досягнення та власної гідності, що ще більше посилює її терапевтичний вплив [38,с.10].

Техніки музичної терапії можна пристосувати до різних вікових груп, що робить її універсальним терапевтичним інструментом. Для дітей заняття можуть включати прості ритмічні вправи, спів знайомих пісень або

інтерактивні музичні ігри, які заохочують участь і залучення. Підліткам можуть бути корисні більш структуровані заняття, такі як написання пісень або навчання грі на інструменті, які можуть дати конструктивний вихід їхнім емоціям. Дорослі можуть брати участь у більш складних музичних композиціях або імпровізаціях, які дозволяють глибше емоційно досліджувати та виражати. Пристосовуючи методи до рівня розвитку особистості, музична терапія максимізує свою ефективність і терапевтичну цінність.

Казкотерапія використовує силу оповідання та уяви, щоб полегшити емоційне та психологічне зцілення. Історії використовувалися протягом століть для передачі складних ідей та емоцій у форматі, який легко засвоюється та бути пов'язаним, що робить їх потужним інструментом у терапії. Завдяки використанню метафор і алегорій казки можуть допомогти людям висвітлити свої проблеми, дивлячись на них з іншої точки зору, яка може бути менш загрозливою та легшою. Казкотерапія часто передбачає створення асоціативних карт, де персонажі та події в історії пов'язані з власним досвідом та емоціями людини, допомагаючи їй побачити зв'язки та закономірності, які вони могли б не розпізнати інакше. Цей творчий підхід дозволяє безпечно досліджувати внутрішні конфлікти та розробляти творчі рішення.

Таблиця 1.2-Основні види арт-терапевтичних технологій.

Вид арт-терапії	Опис	Основні методи та техніки
Музикотерапія	Використання музики для вираження емоцій, зняття стресу та покращення емоційного стану.	- слухання музики; - гра на музичних інструментах; - спів, ритмізація; - імпровізація звуками.
Казкотерапія	Використання казок для вирішення внутрішніх конфліктів, навчання та розуміння власних переживань.	- читання та аналіз казок; - створення власних казок; - розігрування казкових сюжетів.
Драматерапія	Терапія через театральні та драматичні техніки для опрацювання життєвих	- рольова гра; - психодрама; - імпровізація; - інсценування життєвих ситуацій.

	ситуацій та емоційних станів.	
Образотворча арт-терапія	Використання образотворчого мистецтва для вираження та дослідження внутрішнього світу клієнта.	- малювання, живопис; - ліплення з глини чи пластиліну; - колажі, аплікації; - використання різних матеріалів.
Танцетерапія (танцювально-рухова терапія)	Використання танцю та руху для самовираження, зняття напруги, покращення самооцінки та тілесного усвідомлення.	- спонтанні танці; - ритмічні вправи; - інтерпретація емоцій через рухи; - тілесна імпровізація.
Фототерапія	Використання фотографії як інструменту для дослідження і вираження особистих переживань та емоцій.	- створення фотоколажів; - аналіз та інтерпретація знімків; - використання фото для самовираження.
Бібліотерапія	Використання літератури для дослідження і опрацювання життєвих проблем та емоційних станів.	- читання та обговорення творів; - створення власних літературних текстів; - ведення щоденників.

Арт-терапія охоплює різноманітні технології, які використовують творчий процес для вираження емоцій та вирішення психологічних проблем. Кожен вид арт-терапії має свої специфічні методи та техніки, які підходять для різних типів клієнтів і проблем.

Музикотерапія дозволяє використовувати силу звуків і ритмів для заспокоєння, вираження емоцій або стимуляції творчості. Казкотерапія дає можливість через казкові сюжети зрозуміти себе та свої переживання, що особливо важливо для дітей. Драматерапія використовує театральні елементи для опрацювання внутрішніх конфліктів та покращення соціальних навичок.

Образотворча арт-терапія надає можливість через малювання чи ліплення виразити те, що складно передати словами. Танцетерапія допомагає через рухи зняти тілесну напругу і розкрити емоції. Фототерапія і бібліотерапія використовують відповідно фотографії та літературу для аналізу особистих переживань, сприяючи самопізнанню і самовираженню [31,с.16].

Психологічні переваги казкотерапії різноманітні, пропонуючи різноманітні механізми подолання для людей, які мають справу зі стресом, тривогою та іншими емоційними проблемами. Однією з основних переваг є

спосіб, у який він відкриває простір для творчого вираження та вирішення проблем. Оскільки в цій формі терапії однаково цінується сприйняття й обробка візуальної та наративної інформації, люди можуть знайти нові способи артикуляції своїх почуттів і переживань. Це може призвести до зменшення таких симптомів, як тривога та депресія, оскільки розповідь історій забезпечує структуровану, але гнучку основу для обробки емоцій. Крім того, метафорична природа казок дозволяє досліджувати особисті проблеми менш прямо і потенційно менш болісно, пропонуючи відчуття відстороненості та об'єктивності, що може сприяти зціленню [47,с.51].

Казкотерапія реалізується в різних закладах, включаючи школи та лікарні, де вона виконує різні, але однаково важливі функції. У освітньому середовищі казкотерапія може допомогти дітям розвинути емоційну грамотність, соціальні навички та стійкість. Її можна інтегрувати в навчальну програму або використовувати на індивідуальних чи групових консультаціях для вирішення конкретних питань, таких як знущання, сімейні проблеми чи академічний стрес. У лікарняних умовах казкотерапія може забезпечити вкрай необхідну втечу та емоційну підтримку для пацієнтів, які мають хронічні захворювання або проходять тривале лікування. Ці терапевтичні сеанси часто передбачають створення та розігрування історій, які можуть допомогти пацієнтам обробити свої переживання та емоції в сприятливому та творчому середовищі. Універсальність казкотерапії робить її цінним інструментом у різних сферах, пропонуючи унікальні переваги, адаптовані до потреб людей, яких вона обслуговує.

Драматерапія використовує рольову гру та імпровізацію як ключові інструменти для емоційного та психологічного зцілення. У цьому терапевтичному середовищі учасникам пропонується взяти на себе різні ролі, що дозволяє їм досліджувати різні аспекти своєї особистості та життєвого досвіду в безпечному, контрольованому середовищі. Акт імпровізації дозволяє людям спонтанно висловлювати свої думки та емоції, що може призвести до значних прозрінь і проривів. Цей метод особливо ефективний у

розкритті прихованих проблем і сприянні глибшому розумінню себе. Вступаючи в образи різних персонажів, клієнти можуть отримати новий погляд на свої проблеми, який може бути як просвітницьким, так і трансформуючим [39,с.82].

Підвищення соціальних навичок і самосвідомості за допомогою драматичної терапії є ще однією значною перевагою цього терапевтичного підходу. Займаючись інтерактивними вправами, учасники вчаться ефективніше спілкуватися, активно слухати та розвивати емпатію до інших. Ці навички є вирішальними для побудови та підтримки здорових стосунків. Крім того, рефлексивний характер драматичної терапії допомагає людям краще усвідомити свою поведінку та емоції. Це підвищення самосвідомості може призвести до кращої саморегуляції та покращення психічного здоров'я. Для багатьох спільна природа драматичної терапії також забезпечує відчуття спільності та підтримки, що може бути неймовірно цілющим [31,с.19].

Методи вирішення травми та особистого конфлікту в драматичній терапії часто включають відтворення минулих подій або створення символічних репрезентацій травматичного досвіду. Цей процес дозволяє людям протистояти своїй травмі та переробляти її в контрольований та терапевтичний спосіб. Виявляючи свій внутрішній неспокій, клієнти можуть отримати нове розуміння свого досвіду та почати зцілення. Такі методи, як зміна ролей, коли клієнт грає роль когось іншого, хто причетний до його травми, можуть дати цінну інформацію та сприяти співпереживанню. Крім того, драматичне вираження особистих конфліктів допомагає клієнтам сформулювати почуття, які може бути важко висловити вербально, таким чином полегшуючи емоційне звільнення та вирішення .

Терапія візуальним мистецтвом використовує різноманітні засоби, щоб дати людям можливість творчо виразити свої емоції та переживання. Загальні засоби включають живопис, малюнок і скульптуру, кожна з яких пропонує унікальні переваги та можливості для самовираження. Живопис, наприклад, дозволяє досліджувати колір і форму, забезпечуючи катартичний вихід для

емоцій за допомогою пензлів і полотен. З іншого боку, малюнок пропонує більш безпосереднє вираження за допомогою ліній і форм, часто слугуючи швидким і доступним засобом для передачі думок і почуттів. Скульптура забезпечує тактильний досвід, дозволяючи людям формувати та формувати такі матеріали, як глина, що може бути особливо заземлюючим і терапевтичним. Ці різноманітні середовища спільно створюють універсальну структуру для терапії візуальним мистецтвом, що враховує різноманітні переваги та терапевтичні потреби [30,с.26].

Експресивні техніки в терапії візуальним мистецтвом є важливими для полегшення емоційного звільнення та сприяння зціленню. Такі техніки, як вільне малювання, створення мандали та спонтанне малювання, заохочують людей відпустити заборони та залучитися до своїх внутрішніх переживань. Вільне малювання дозволяє учасникам творити без попередньо визначених правил, сприяючи почуттю свободи та самопізнання. Створення мандали, яке передбачає малювання складних круглих малюнків, може допомогти людям зосередитися та досягти медитативного стану, сприяючи розслабленню та самоаналізу. Спонтанне малювання заохочує нестримне вираження емоцій, оскільки люди малюватимуть все, що спадає на думку в даний момент. Ці методи розроблені, щоб обійти словесну артикуляцію, забезпечуючи альтернативний шлях для емоційного дослідження та звільнення.

Тематичні дослідження та історії успіху в терапії візуальним мистецтвом підкреслюють її трансформаційний вплив на людей, які стикаються з різними проблемами. Одним із яскравих прикладів є молода жінка, яка страждає від сильного хвилювання, і яка знайшла розраду у створенні абстрактних картин. Завдяки процесу малювання вона змогла висловити свої страхи та тривоги, поступово отримавши відчуття контролю над своїми емоціями. Інша історія успіху розповідає про дитину з аутизмом, яка використовувала глиняну скульптуру, щоб спілкуватися та виражати почуття, які йому було важко сформулювати вербально. Залучаючись до тактильного та чуттєвого досвіду ліплення, він розробив нові способи

спілкування з іншими та самовираження. Ці тематичні дослідження підкреслюють глибокі та різноманітні переваги терапії візуальним мистецтвом, ілюструючи її потенціал сприяти емоційному зціленню та особистісному зростанню.

1.3. Арт-терапевтичні технології в соціально-педагогічному супроводі дітей з особливими освітніми потребами.

Арт-терапія, як окрема терапевтична практика, поєднує творчий процес створення мистецтва з психологічними теоріями та техніками для сприяння емоційному зростанню та зціленню дітей з особливими потребами. Цей метод ґрунтується на принципі, що акт створення мистецтва може слугувати невербальною формою спілкування, що дозволяє дітям виражати почуття та переживання, які важко сформулювати вербально. Займаючись мистецькою діяльністю, діти з особливими потребами можуть досліджувати свої емоції, розвивати самосвідомість і працювати над емоційними конфліктами в безпечному та сприятливому середовищі. Цей терапевтичний підхід є особливо ефективним, оскільки він використовує притаманну дітям творчість і спонтанність, сприяючи природному та вільному вираженню їхнього внутрішнього світу [40,с.92].

Арт-терапія відіграє ключову роль у процесах розвитку дітей з особливими потребами, сприяючи різним аспектам їх зростання. Структурований, але гнучкий характер сеансів арт-терапії дозволяє дітям займатися діяльністю, яка покращує їх дрібну моторику, когнітивні здібності та емоційну регуляцію. Створюючи мистецтво, діти вчаться робити вибір, вирішувати проблеми та критично мислити, і все це є важливими віхами розвитку. Сенсорний досвід роботи з різними художніми матеріалами також стимулює нейронні шляхи, що може призвести до покращення сенсорної обробки та інтеграції. Крім того, арт-терапія розвиває соціальну взаємодію та комунікативні навички, оскільки діти часто діляться своїми роботами та

співпрацюють над проектами, тим самим покращуючи свою здатність спілкуватися з іншими [42].

Переваги арт-терапії для дітей з особливими потребами є багатогранними, вирішуючи як їхні емоційні проблеми, так і проблеми розвитку. Важливою перевагою є можливість емоційного вираження та обробки. У арт-терапії діти з особливими потребами можуть безпечно досліджувати та виражати свої емоції, що може призвести до зменшення тривоги, депресії та поведінкових проблем. Крім того, творчий процес допомагає формуванню самооцінки та впевненості, оскільки діти бачать відчутні докази своїх здібностей і прогресу. Арт-терапія також підтримує розвиток стратегій подолання, дозволяючи дітям керувати стресом і ефективніше орієнтуватися в складних ситуаціях. Для дітей з нейропсихологічними розладами арт-терапія може бути особливо корисною, оскільки вона забезпечує структуроване, але гнучке середовище, де вони можуть процвітати та розвивати важливі життєві навички.

Малювання та живопис є основними техніками арт-терапії, які пропонують дітям з особливими потребами невербальний засіб для вираження своїх емоцій і думок. Ці методи особливо ефективні, тому що вони забезпечують прямий і відчутний спосіб для дітей екстерналізувати свій внутрішній досвід. Акт малювання чи малювання залучає як розум, так і тіло, сприяючи цілісному розвитку. Наприклад, вибір кольорів, форм і форм може багато розповісти про емоційний стан і когнітивний розвиток дитини. Крім того, ці творчі заходи можна адаптувати відповідно до індивідуальних потреб, що робить їх дуже універсальними інструментами в терапевтичних умовах. Ця адаптивність гарантує, що кожна дитина може займатися на своєму власному рівні, сприяючи почуттю досягнення та власної гідності [32,с.56].

Скульптура та моделювання є іншими важливими методами арт-терапії, які спеціально призначені для дітей з особливими потребами. Ці тактильні дії, такі як робота з глиною чи пластиліном, допомагають покращити дрібну моторику та координацію рук і очей, які часто є областю труднощів для цих

дітей. Тривимірна природа ліплення дозволяє дітям досліджувати свою творчість більш фізично та просторово, що може бути особливо корисним для тих, хто бореться з традиційними двовимірними формами мистецтва, такими як малювання. Крім того, процес формування та формування матеріалів може бути неймовірно терапевтичним, пропонуючи дітям спосіб впоратися зі стресом і тривогою за допомогою фізичних занять. Цей практичний підхід не тільки сприяє творчості, але й покращує сенсорну інтеграцію, забезпечуючи комплексний терапевтичний досвід [43,с.107].

З появою технологій цифрове мистецтво та мультимедіа стали інноваційними інструментами в арт-терапії, особливо для дітей з особливими потребами. Ці сучасні техніки пропонують цілий ряд можливостей, від цифрового малювання та малювання до анімації та створення відео. Використання планшетів і спеціалізованого програмного забезпечення може зробити мистецтво більш доступним для дітей, які можуть мати фізичні обмеження, які роблять традиційні форми мистецтва складними. Цифрове мистецтво також дозволяє легко модифікувати та експериментувати, заохочуючи дітей ризикувати та досліджувати свою творчість, не боячись зробити незворотні помилки. Крім того, мультимедійні проекти можуть включати різні елементи, такі як звук, рух та інтерактивність, забезпечуючи насичений мультисенсорний досвід, який може залучати дітей на багатьох рівнях. Ця технологічна інтеграція не тільки робить арт-терапію більш інклюзивною, але й узгоджується з цифровими знаннями, які стають все більш важливими в сучасному світі.

Індивідуальні плани терапії є наріжним каменем ефективної арт-терапії для дітей з особливими потребами. Ці плани ретельно розроблені з урахуванням унікальних потреб кожної дитини, враховуючи її особливі здібності, інтереси та терапевтичні цілі. Наприклад, деякі діти можуть отримати значну користь від ізотерапії, яка використовує образотворче мистецтво для сприяння емоційному вираженню та когнітивному розвитку. Цей персоналізований підхід гарантує, що дитина бере участь у діяльності, яка

резонує з нею, таким чином максимізуючи терапевтичні переваги. Використання індивідуальних терапевтичних планів в арт-терапії допомагає не тільки зняти емоційну напругу, але й сприяти почуттю досягнення та особистісному зростанню. Така індивідуальна увага допомагає дітям керувати своїми емоціями та ефективніше розвивати стратегії подолання [44,с.311].

Групові сеанси арт-терапії пропонують іншу динаміку, надаючи дітям з особливими потребами можливість взаємодіяти з однолітками в структурованому, але творчому середовищі. Ці заняття наголошують на колективній участі та соціальній взаємодії, які є вирішальними для розвитку соціальних навичок та емоційного інтелекту. Працюючи разом над спільними проектами, діти можуть навчитися співпрацювати, спілкуватися та підтримувати одне одного. Групові заняття також пропонують додаткову перевагу взаємного навчання, де діти можуть черпати натхнення та мотивацію з творчості та прогресу своїх однокласників. Така спільна обстановка сприяє розвитку почуття причетності та допомагає пом'якшити почуття ізоляції, яке часто відчувають діти з особливими потребами. Спільний характер групової арт-терапії заохочує дітей вільно виражати свої думки, одночасно вчачись поважати та цінувати внесок інших [58, с. 34].

Інтегративні методи, які поєднують арт-терапію з іншими терапевтичними підходами, можуть підвищити загальну ефективність лікування дітей з особливими потребами. Наприклад, поєднання арт-терапії з логопедією може значно прискорити розвиток мови та комунікативних навичок. Використання розповіді та малювання може допомогти дітям чіткіше сформулювати свої думки та емоції. Подібним чином поєднання арт-терапії з трудотерапією може покращити дрібну моторику та координацію рук і очей. Заняття мистецтвом, такі як ліплення з глини або малювання, можуть бути особливо корисними для розвитку цих фізичних здібностей. Інтегративні підходи забезпечують цілісний розвиток дитини, задовольняючи як емоційні, так і фізичні потреби одночасно. Ця багатогранна стратегія не тільки збагачує

терапевтичний досвід, але й створює більш захоплюючий і комплексний план лікування.

Вирішення проблем поведінки дітей з особливими потребами за допомогою арт-терапії передбачає багатогранний підхід. Техніки арт-терапії, такі як малювання, малювання та ліплення, дозволяють дітям виражати свої емоції та переживання невербальним, творчим способом, що може бути особливо корисним для тих, хто бореться з традиційними формами спілкування. Займаючись цими видами діяльності, діти можуть подолати свої розчарування та тривоги, зменшуючи випадки руйнівної поведінки. Наприклад, один із методів, описаний у літературі, передбачає використання пластиліну, який допомагає дітям з особливими потребами направити свою енергію та емоції на конструктивну діяльність. Цей практичний підхід дозволяє їм відчувати відчуття контролю та досягнення, тим самим зменшуючи негативні моделі поведінки [56, с 47].

Подолання комунікаційних бар'єрів у арт-терапії з дітьми з особливими потребами є ще одним критичним викликом, який можна ефективно вирішити. Арт-терапія надає дітям альтернативні способи передати свої думки та почуття, коли їм не вистачає слів. У цьому відношенні особливо корисними можуть бути такі методи, як ізотерапія, яка включає використання образотворчого мистецтва. Відповідно до методичних рекомендацій, ізотерапія спонукає дітей створювати візуальні уявлення про свій внутрішній світ, сприяючи глибшому розумінню та зв'язку між дитиною та терапевтом. Цей процес не тільки покращує здатність дитини спілкуватися, але й виховує почуття валідації та співпереживання, які є важливими для її емоційного та психологічного розвитку [49,с.63].

Забезпечення інклюзивності та доступності сеансів арт-терапії має першорядне значення для їх успіху. Технології арт-терапії повинні адаптуватися до різноманітних потреб дітей з різними вадами. Наприклад, надання персоналізованих інструментів і матеріалів, таких як адаптовані щітки для дітей із проблемами дрібної моторики або текстуровані матеріали

для сенсорного дослідження, допомагає створити інклюзивне середовище. Крім того, включення принципів універсального дизайну та розумного пристосування гарантує, що всі діти можуть повноцінно брати участь у сеансах арт-терапії. Роблячи це, терапевти можуть створити сприятливий і справедливий простір, який поважає унікальні здібності та потреби кожної дитини, сприяючи почуттю причетності та участі в терапевтичному процесі.

Успішні програми арт-терапії демонструють значні покращення у дітей з особливими потребами шляхом вирішення їхніх унікальних проблем через творче самовираження. Наприклад, адаптована програма арт-терапії, спеціально розроблена для дітей із стійкими розладами, показала високу ефективність. Ці програми часто включають різні мистецькі дисципліни, такі як малювання, живопис і ліплення, які дозволяють дітям виражати свої емоції та думки невербальним способом. Ключові елементи цих програм включають:

- Індивідуальні сеанси, які відповідають індивідуальним потребам.
- Регулярний контроль і коригування на основі прогресу дитини.
- Інтеграція терапевтичних цілей з творчою діяльністю.

Такі структуровані програми не тільки розвивають мистецькі навички, але й підвищують емоційну стійкість, соціальну взаємодію та когнітивний розвиток [50,с.12].

Довгостроковий вплив арт-терапії на дітей з особливими потребами виходить за рамки безпосередньої терапевтичної користі, впливаючи на їхній загальний розвиток і якість життя. Дослідження показують, що діти, які беруть участь у послідовних сеансах арт-терапії, з часом демонструють покращену емоційну регуляцію та соціальні навички. Ці переваги мають вирішальне значення для їх інтеграції в суспільство та для виховання почуття власної гідності та незалежності. Крім того, арт-терапія допомагає:

- розвитку навичок вирішення проблем;
- розвитку комунікативних здібностей;
- створенню позитивного образу себе.

Залучаючись до творчих процесів, діти вчаться керувати своїми емоціями та переживаннями, що сприяє їхньому довгостроковому психологічному та соціальному благополуччю.

Дослідження застосування арт-терапії для дітей з особливими потребами проклали шлях для майбутніх напрямків у цій галузі. Сучасні дослідження наголошують на необхідності більш комплексних, науково-обґрунтованих підходів для підтвердження ефективності різних методологій арт-терапії. Оскільки дослідження продовжують розвиватися, дуже важливо адаптувати та вдосконалювати ці терапевтичні методи, щоб краще задовольняти різноманітні потреби дітей, гарантуючи, що арт-терапія залишається цінним ресурсом у їхньому розвитку.

Висновки до розділу

Арт-терапія, форма експресивної терапії, яка використовує творчий процес створення мистецтва для покращення фізичного, психічного та емоційного благополуччя людини, має багату історичну історію. Вона виникла як окрема дисципліна в середині 20 століття під впливом робіт таких видатних діячів, як Карл Юнг і Маргарет Наумбург. Наумбург, яку часто називають матір'ю арт-терапії, вважав, що творче самовираження може допомогти людям висловити несвідомі думки та емоції. Це переконання заклало основу арт-терапії як психотерапевтичної практики. Використання візуальних матеріалів дозволяє клієнтам проектувати свій внутрішній світ, сприяючи глибшому розумінню своїх емоцій і переживань [41,с.36].

Розвиток і застосування арт-терапії ґрунтується на кількох ключових теоріях і підходах. Однією з відомих теорій є психодинамічний підхід, який наголошує на дослідженні несвідомих процесів і минулого досвіду за допомогою мистецтва. Іншим важливим підходом є гуманістична теорія, яка зосереджується на самореалізації та особистісному зростанні, розглядаючи мистецтво як засіб для повного досягнення індивідами свого потенціалу. Когнітивно-поведінкова арт-терапія поєднує когнітивні та поведінкові техніки

з творчими процесами для вирішення конкретних психологічних проблем. Ці різноманітні підходи підкреслюють універсальність арт-терапії у вирішенні широкого кола психологічних потреб і станів.

У сучасній психології арт-терапія набула значного значення як психокорекційний і діагностичний засіб. Його застосування поширюється на різні заклади, включаючи школи, лікарні та психіатричні клініки, де він використовується для підтримки людей із різноманітними потребами, наприклад дітей із особливими освітніми потребами та дорослих із проблемами психічного здоров'я. Арт-терапія особливо цінна в освітньому контексті, де вона сприяє індивідуальному підходу до кожної дитини, уможливує діагностику, корекцію, формування емоційних і соціальних навичок. Експериментальна робота, яка триває такими закладами, як Центр практичної психології та соціальної роботи Волинського інституту післядипломної педагогічної освіти, підкреслює її зростаючу актуальність та ефективність [42, с 68].

Арт-терапія стала ефективним інструментом для зменшення стресу та емоційного звільнення, пропонуючи людям невербальні засоби для вираження свого внутрішнього хвилювання. Заняття творчою діяльністю, такою як малювання, малювання чи ліплення, дозволяє людям спрямувати свій стрес у продуктивну сферу діяльності, що може призвести до зниження рівня тривоги та покращення загального настрою. Цей процес є особливо корисним у навчальних закладах, де студенти часто стикаються з високим рівнем академічного та соціального тиску. Використовуючи методи арт-терапії, педагоги можуть надати учням безпечний простір для дослідження своїх емоцій і зменшення стресу. Крім того, тактильний і захоплюючий характер створення мистецтва може допомогти відволіктися від негативних думок, сприяючи відчуттю спокою та благополуччя. Переходячи від стресу до самосвідомості, арт-терапія служить мостом до глибшого емоційного розуміння.

Підвищення самосвідомості та самооцінки за допомогою арт-терапії є ще одним значним психологічним ефектом, вирішальним як в освітньому, так і в терапевтичному контексті. Коли люди беруть участь у творчому процесі, вони часто отримують уявлення про свої думки, почуття та поведінку, що може призвести до кращого самоусвідомлення. Наприклад, акт створення мистецтва може допомогти людям розпізнати та сформулювати емоції, які вони не можуть висловити вербально [26,с.64]. Така підвищена самосвідомість може згодом підвищити самооцінку, оскільки люди відчують більший контроль над своїм емоційним ландшафтом. У педагогічному середовищі цей процес особливо цінний для студентів, особливо для тих, хто має особливі освітні потреби, оскільки сприяє особистісному зростанню та впевненості. Арт-терапія не тільки допомагає розкрити приховані сторони особистості, але й підтверджує переживання та емоції людини, зміцнюючи позитивний образ себе. Це самовідкриття та підтвердження прокладають шлях до терапевтичних переваг, які допомагають у відновленні після травми.

Полегшення відновлення після травми є одним із найзначніших психологічних переваг арт-терапії, пропонуючи людям спосіб переробити та зцілитися від травматичного досвіду. Арт-терапія забезпечує безпечне та сприятливе середовище, де люди можуть висловити свою травму невербально, що може бути менш страшним, ніж традиційна розмовна терапія. Завдяки творчому процесу люди можуть екстерналізувати свої травматичні спогади та емоції, що може допомогти зменшити інтенсивність їхнього впливу. Техніки арт-терапії, такі як ізотерапія, особливо ефективні в роботі з дітьми, яким може бути важко сформулювати свої переживання вербально. Візуалізуючи свою травму, люди можуть почати переосмислювати та осмислювати свій досвід, що є вирішальним кроком у процесі зцілення. Цей терапевтичний підхід не тільки допомагає емоційно звільнитися, але й розвиває стійкість, допомагаючи людям відновити самопочуття та відновити контроль над своїм життям [34,с.25].

Впровадження арт-терапії в освітніх установах привернуло значну увагу, особливо в контексті трансформації українського суспільства. Змінні вимоги до освітніх систем підкреслюють потребу в інноваційних формах і методах підготовки психологів. Арт-терапія, системна інновація в освіті, інтегрує теоретичні та практичні ідеї та нові технології. Цей багатогранний підхід дозволяє педагогам творчо та ефективно задовольняти різноманітні потреби учнів. Крім того, практичні психологи повинні орієнтуватися в різноманітних освітніх інноваціях, використовуючи їх правильно та інноваційно, щоб створити сприятливе та привабливе навчальне середовище.

Підтримка віх розвитку за допомогою арт-терапії є важливою складовою педагогічного ландшафту. Впроваджуючи арт-терапію в освітню практику, педагоги можуть допомогти дітям подолати хворобливі переживання, тим самим зміцнити їх психічне здоров'я та покращити соціальну адаптацію. Цей терапевтичний підхід є особливо ефективним у вирішенні проблем розвитку, оскільки він забезпечує невербальне середовище для самовираження. Наприклад, лялькова терапія може бути використана, щоб допомогти дітям обробити емоції та переживання, таким чином сприяючи їхньому загальному розвитку.

Покращення когнітивних і соціальних навичок за допомогою арт-терапії є ще одним важливим застосуванням в освітніх установах. Інтеграція арт-терапевтичних технологій у навчальну програму допомагає учням розвивати основні когнітивні навички, такі як вирішення проблем і критичне мислення. Крім того, ці терапевтичні заходи розвивають соціальні навички, заохочуючи співпрацю та спілкування між однолітками. Роль арт-терапії в освітньому процесі передбачає системний підхід до психолого-педагогічного впливу, звернення до різних особливостей аномального розвитку та сприяння цілісному росту. Педагоги та психологи можуть використовувати ці інноваційні методи для ефективної підтримки когнітивного та соціального розвитку учнів [47,с.50].

Образотворче мистецтво, яке охоплює живопис і малюнок, відіграє ключову роль в арт-терапії, забезпечуючи потужне середовище для самовираження та емоційного звільнення. Ці творчі процеси дозволяють людям виявляти свої внутрішні переживання, сприяючи глибшому розумінню особистих проблем і емоцій. Наприклад, дітям часто легше виражати складні почуття за допомогою кольорів і форм, а не слів. Ця невербальна форма спілкування особливо корисна в навчальних закладах, де вона може доповнювати традиційні методи навчання. Інтеграція живопису та малювання в навчальну програму сприяє створенню середовища, яке гармонізує емоційний і когнітивний розвиток, тим самим покращуючи загальне благополуччя та творчий потенціал учнів .

Терапія рухом і танцем, ще один важливий аспект арт-терапії, використовує фізичне вираження емоцій для сприяння психологічному зціленню та особистісному зростанню. Ця форма терапії заохочує людей досліджувати свої почуття за допомогою рухів тіла, що може призвести до підвищення самосвідомості та емоційного звільнення. У освітньому контексті танцювальна терапія може бути особливо ефективною для студентів з особливими потребами, оскільки пропонує альтернативний шлях для самовираження та спілкування. Займаючись рухливою діяльністю, учні можуть покращити свої рухові навички, зменшити тривогу та підвищити самооцінку. Терапевтичні переваги танцювальної та рухової терапії підкреслюють її цінність у створенні більш інклюзивного та сприятливого освітнього середовища [44,с.233].

Музична та звукова терапія використовує терапевтичні властивості музики для вирішення емоційних і психологічних проблем. Ця форма терапії може включати прослуховування музики, гру на музичних інструментах або заняття вокальною діяльністю, що може значно вплинути на психічне здоров'я людини. У освітній сфері включення музичної терапії може покращити емоційну регуляцію, концентрацію та соціальні навички студентів. Наприклад, ритмічна діяльність і музична імпровізація можуть допомогти

учням з особливими потребами покращити свої комунікативні здібності та виховати почуття причетності. Інтеграція музичної терапії в освітні програми не тільки підтримує когнітивний розвиток, але також забезпечує радісну та захоплюючу можливість для студентів досліджувати свої емоції та творчий потенціал .

Оцінка ефективності та результатів технологій арт-терапії має вирішальне значення для їх ширшого визнання та інтеграції в психологічні практики. Дослідження показали, що застосування технік арт-терапії дозволяє значно покращити емоційне та психологічне благополуччя. Цей ефект особливо помітний при використанні специфічних методів, таких як «Колаж», який відомий своїм екологічним підходом до роботи як з окремими людьми, так і з групами. Надаючи творчий вихід для самовираження, арт-терапія допомагає людям обробляти складні емоції та досвід у терапевтичному контексті. Крім того, розвиток сенсорики та підвищення загального емоційного фону мають вирішальне значення для ефективного розвитку вищих психічних процесів, особливо у дітей дошкільного віку. Ці результати підкреслюють важливість методів структурованої оцінки для вимірювання впливу арт-терапії, гарантуючи систематичне документування та розуміння її переваг [59,с.251].

Інтеграція арт-терапії з традиційними терапевтичними підходами пропонує багатогранну стратегію для вирішення різних психологічних проблем. У багатьох випадках арт-терапія може доповнювати існуючі методи, надаючи додатковий рівень емоційного та когнітивного залучення. Наприклад, техніки арт-терапії особливо корисні для дітей з особливими освітніми потребами, оскільки пропонують альтернативні засоби спілкування та самовираження. Ця інтеграція має важливе значення в інклюзивному середовищі, де традиційні методи лікування можуть не повністю відповідати унікальним потребам усіх учасників. Крім того, використання арт-терапії в групах підтримки має бути узгоджено з поточними емоційними станами та інтенсивними почуттями учасників, щоб максимізувати її ефективність. Ця

динамічна інтеграція не тільки збагачує терапевтичний процес, але й робить його більш адаптованим до різноманітних потреб клієнтів.

Розширення доступу та інклюзивності в програмах арт-терапії є актуальною проблемою, яка вимагає інноваційних рішень. Незважаючи на потужний потенціал арт-терапевтичних технологій, були лише поодинокі спроби комплексно включити їх у післядипломну підготовку психологів. Для усунення цієї прогалини розроблено навчально-методичні ресурси для підвищення теоретичної та прикладної підготовки майбутніх психологів. Ці ресурси містять детальні рекомендації щодо використання технік арт-терапії, таких як ізотерапія, у роботі з дітьми, особливо з особливими потребами. Розширивши сферу застосування програм арт-терапії для включення різноманітних груп населення та забезпечивши спеціалізоване навчання, можна створити більш інклюзивне та доступне терапевтичне середовище. Такий підхід не тільки приносить користь особам, які безпосередньо беруть участь, але й збагачує поле психолого-педагогічної практики.

Розділ 2. Емпіричне дослідження соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами засобами арт-терапевтичних технологій.

2.1. Діагностика особливостей соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими потребами засобами арт-терапевтичних технологій.

Метою емпіричного дослідження було визначити особливості комунікативних навичок у дітей середнього дошкільного віку з порушеннями мовлення.

Базою дослідження: була Новоушицька спеціальна школа Хмельницької обласної ради. Згодом досліджено особливості комунікативних навичок у ході спостереження за ігровою діяльністю також обстежено активне мовлення у процесі спілкування з дорослими та зв'язаного мовлення. В дослідженні взяло участь 10 дітей середнього дошкільного віку ЗНМ III рівня, дизартрія.

Констатуючий експеримент включав 3 блоки завдань:

I блок: Обстеження активного мовлення у процесі спілкування з дорослими;

II блок: Обстеження зв'язного мовлення з опорою на серію сюжетних картин;

III блок: Виявлення особливостей комунікативних навичок у ході спостереження за ігровою діяльністю дітей.

I блок: Обстеження активного мовлення дошкільників у процесі спілкування із дорослим. Обстеження активного мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНР III рівня проводилося за протоколом логопедичного обстеження дошкільнят, складеного А.В. Мамаєвою [5, с.4], з кожною дитиною індивідуально протягом 20 хвилин. Якщо дитина майже не йшла на контакт з експериментатором, відводився додатковий час на мотивування дитини до виконання завдань, встановлення емоційного контакту.

Обстеження активного мовлення дошкільників здійснювалося через бесіду на значущі для дітей теми, і навіть розповідь ними віршів. Для оцінки результатів обстеження активного мовлення дошкільників нами була розроблена оціночна шкала, що включає наступні критерії: розуміння

зверненого мовлення, встановлення контакту, експресивність спілкування, фонаційне оформлення висловлювання, лексико-граматичне оформлення висловлювання, складність висловлювання.

За результатами оцінювання активного мовлення дітей середнього дошкільного віку із ЗНМ III рівня нами умовно виділено чотири рівня успішності, що відповідають набраній дитині балам:

Високий – 16-18 балів;

Середній – 11-15 балів;

Нижче за середній – 6-10 балів;

Низький – 0-5 балів.

II блок: Обстеження зв'язного мовлення з опорою на серію сюжетних картин

З метою обстеження зв'язного мовлення дошкільників із ЗНР III рівня була використана серія сюжетних картин «Сніговик». Для оцінки результатів обстеження нами було розроблено оцінна шкала, що включає наступні критерії: розуміння інструкції, лексико-граматичне оформлення, складність висловлювання.

III блок: Обстеження комунікативних навичок у ході спостереження за ігровою діяльністю дошкільнят.

Обстеження комунікативних навичок середніх дошкільників із ЗНР III рівня здійснювалося за схемою спостереження, складеної на основі критеріїв сформованості комунікативних навичок. Розроблена схема спостереження включала наступні показники сформованості комунікативних навичок дошкільників: готовність до взаємодії, розуміння співрозмовника, ініціативність, активність у спілкуванні, вміння приймати інформацію, вміння передавати інформацію. Кожен показник оцінювався за трибальною шкалою.

Експериментатор організував сюжетно-рольову гру в мікрогрупах дітей з 4-6 осіб. Дітям пропонувалося пограти в сюжетні ігри «Лікарня», «Перукарня», «Пірати». Експериментатор спостерігав за вільною грою дітей та фіксував результати спостереження у протоколі. У разі виникнення

труднощів та конфліктів експериментатор надавав дітям допомогу. За результатами вивчення комунікативних навичок виділено чотири рівні успішності, що відповідають набраним дітьми балам:

Високий – 13-15 балів;

Середній – 9-12 балів;

Нижче середнього – 5-8 балів;

Низький – 0-4 бали.

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження за першим блоком завдань було проведено кількісний та якісний аналіз результатів. Результати узагальнені на діаграмі 2.1.

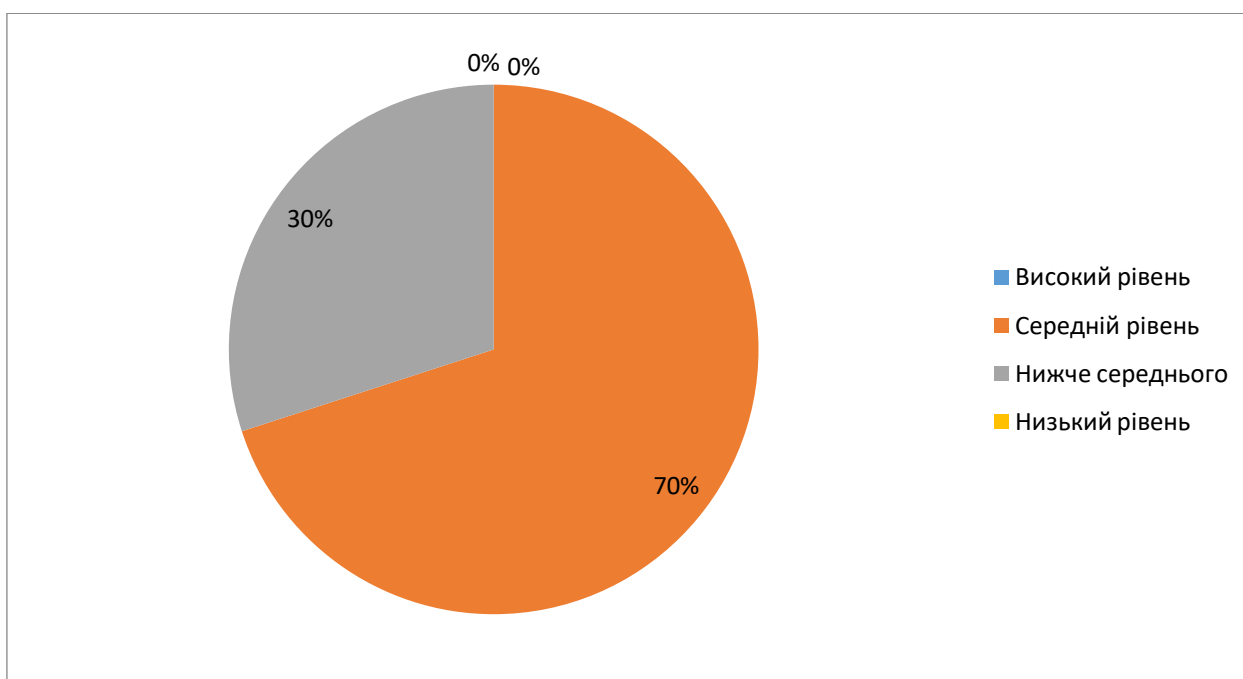

Рис. 2.1. Рівні розвитку активного мовлення на констатувальному етапі

70% дошкільнят з ГНР ІІІ продемонстрували середній рівень розвитку активного мовлення. Діти цієї групи добре розуміли звернене мовлення, одразу вступали в контакт із дорослим. Більшість дітей протягом всього обстеження виявляли зацікавленість у контакті, частина дітей встановлювали нетривалий контакт з дорослим, була потрібна епізодична стимуляція

підтримки контакту. Більшість дітей спостерігався позитивний емоційний фон під час бесіди з дорослим, дошкільники із ЗНМ III встановлювали контактний погляд, використовували жести у процесі спілкування, міміка дітей була недостатньо виразною. У всіх дітей страждало фонаційне оформлення висловлювання, зазначалося порушення однієї-двох груп звуків. Найчастіше у дошкільнят із ЗНМ III страждали шиплячі та сонорні звуки. Порушення звуковимови були представлені у вигляді спотворень та замін звуків (ШС, Щ-С', Ж-З, Р-Л, Л-Л') [57,с.8]. Мовлення дошкільників, які показали середній рівень, загалом було зрозумілим, але при втраті самоконтролю дитини над звуковимовою, мовлення ставало малозрозумілим, відзначалися множинні заміни та змішування звуків, прискорення темпу.

Дошкільники із ЗНМ III рівня використовували в мовленні прості та складні речення, не завжди граматично правильно оформляли їх. У дітей цієї групи також страждала складність висловлювання.

30% дітей продемонстрували рівень розвитку активного мовлення нижче середнього. Діти цієї групи переважно розуміли звернене мовлення мову дорослого, але відчували труднощі при сприйнятті складних лексико-граматичних конструкцій. Контакт із дорослим діти встановлювали відразу, іноді була потрібна додаткова стимуляція для підтримки контакту. Дошкільники показали різний рівень розвитку експресивного спілкування. Більшість дітей цієї групи позитивно реагували на спілкування з дорослим, усміхалися, встановлювали контактний погляд, використовували жести під час спілкування, проте рухи дітей були скуті, міміка недостатньо виразна. У всіх дітей, які показали рівень розвитку активного мовлення нижче середнього, зазначалося порушення фонаційного оформлення висловлювання. У дітей спостерігалися поліморфні порушення звуковимови, представлені спотвореннями, замінами та змішаннями звуків, що поєднуються з порушеннями голоси та темпу. Найчастіше у дітей страждали свистячі, шиплячі, сонори та африкати. У процесі спілкування з дорослим діти використовували як правильно побудовані прості речення, так і аграматичні.

Результати констатувального етапу дослідження за другим блоком методики узагальнені на діаграмі 2.2.

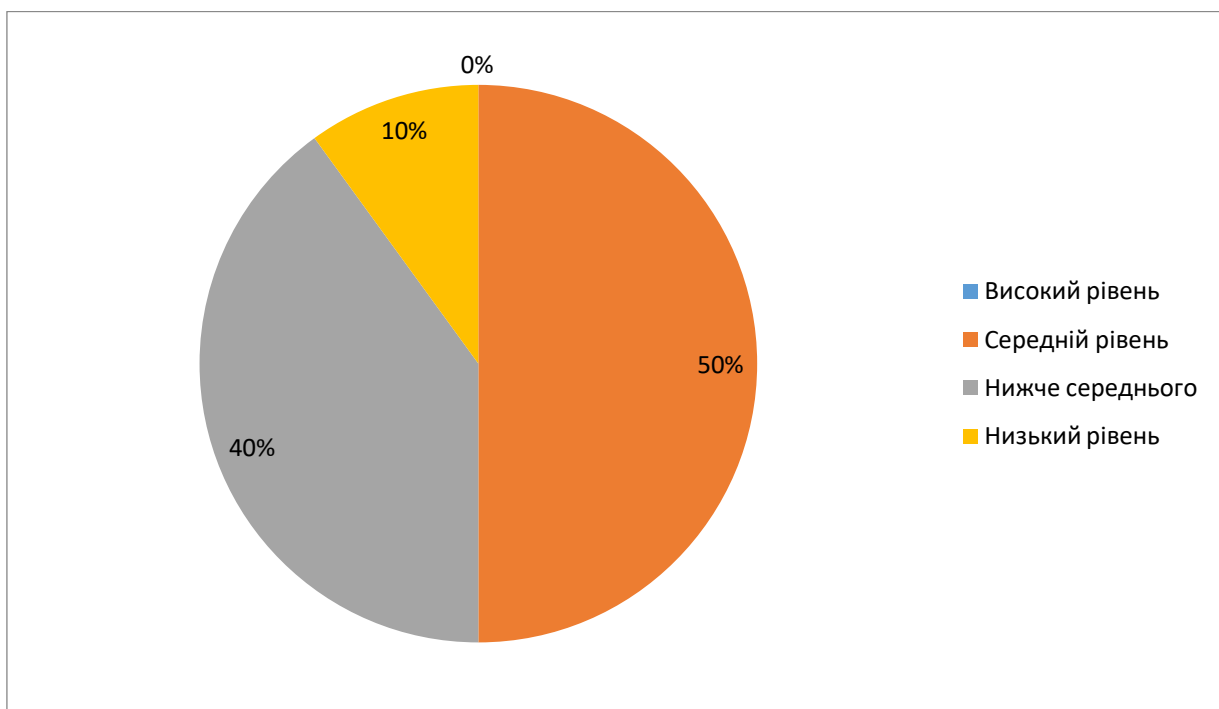

Рис. 2.2. Рівні сформованості зв'язного мовлення

Як видно з діаграми 2.2., 50% дітей показали середній рівень сформованості зв'язного мовлення. У всіх дітей цієї групи відзначалося хороше розуміння інструкції, концентрація уваги зберігалася протягом усього обстеження. Діти правильно встановлювали послідовність подій, або припускалися помилки, яку виправляли самостійно, після вказівки на неї експериментатором. Розповіді дошкільнят загалом відповідали зображеній ситуації, були основні смислові ланки, але незначно страждала цілісність оповідання, сполучні ланки були представлені епізодично. При складанні оповідання з серії сюжетних картин діти використовували різні частини мовлення, проте використовували лексику неточно, плутали близькі за значенням слова. Дошкільнята використовували прості та складні речення, що складаються, переважно, з граматично правильних речень.

40% дітей продемонстрували рівень сформованості зв'язного мовлення нижче середнього. Діти цієї групи розуміли інструкцію до завдання не відразу,

потрібно повторне її пред'явлення експериментатором, увазі дітей була стійкою. Оповідання дошкільнят відповідали зображеній на картинках ситуації, однак, оповідання були недостатньо зв'язними, діти відтворювали окремі фрагменти ситуації, були відсутні сполучні елементи. Діти склали дуже короткі, незавершені розповіді. Лексичне оформлення зв'язкових висловлювань було бідним, діти використовували слова з повсякденно-побутової лексики, спостерігалися проблеми актуалізації слів.

10% дітей показали низький рівень сформованості зв'язного мовлення. Діти цієї групи розуміли інструкцію до завдання частково, була потрібна навчальна допомога дорослого. Концентрація уваги завдання була низькою. Діти встановлювали послідовність подій за допомогою дорослого, розповідь становили за навідним питанням експериментатора. У розповідях дітей була відсутня смислова цілісність, було лише відтворення окремих фрагментів ситуації без визначення їхніх взаємин. Оповідання відрізнялися стислістю, не завершеністю. Лексичне оформлення зв'язного висловлювання було малим, діти застосовували слова з побутової лексики, часто вживали слова неточно, спостерігалися труднощі актуалізації дієслів. Слова-ознаки діти при складанні оповідання не використовували. Розповіді дошкільнят включали правильно побудовані прості речення, у складних реченнях діти не правильно узгоджували слова, неточно вживали прийменники.

Таким чином, діти показали недостатню сформованість зв'язного мовлення, що виражається у бідному лексичному наповненні зв'язного висловлювання, труднощі актуалізації слів, помилках граматичного оформлення висловлювання, відсутності сполучних елементів.

Результати констатувального етапу дослідження за третім блоком узагальнено на діаграмі 2.3.

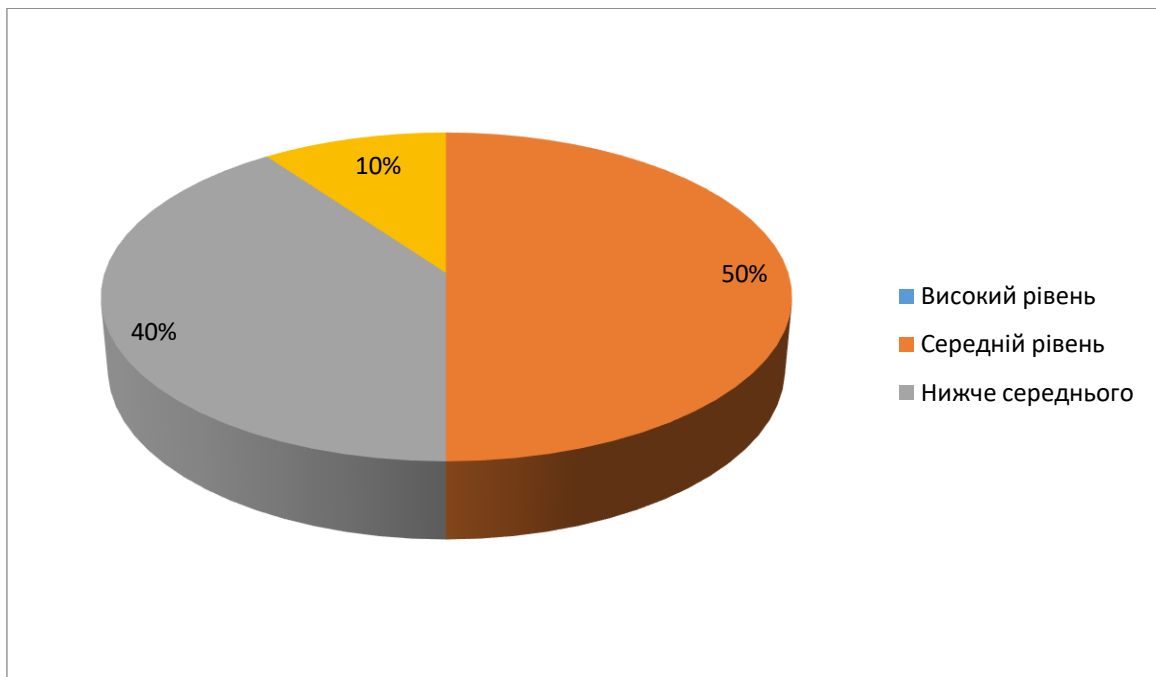

Рис. 2.3. Рівні сформованості комунікативних навичок на констатувальному етапі

50% дітей продемонстрували середній рівень сформованості комунікативних навичок. Діти із задоволенням йшли на контакт з однолітками, іноді спостерігалися конфлікти через розподілу ролей та іграшок. При цьому діти недостатньо брали активну участь у розподілі ролей. Переважно, висловлювали згоду чи незгоду щодо запропонованої їм ролі у грі. Дошкільнята іноді ініціювали спілкування з однолітками, найчастіше ініціатива виражалася в проханні дати іграшку або ігровий атрибут. Діти частіше використовували мовні засоби спілкування, в більшості випадків вони могли донести свою думка до партнера з гри, іноді відзначалися проблеми актуалізації слів, формулювання думки. Нестача вербальних засобів компенсували за рахунок використання експресивно-мімічних та предметно-дієвих засобів спілкування. Дошкільники із задоволенням йшли на контакт із однолітками, іноді конфліктували через іграшки. У стані емоційного порушення діти цієї групи були активнішими у процесі спілкування. Діти здебільшого розуміли звернене мовлення партнерів по грі, але не завжди

правильно інтерпретували емоційний стан дітей, унаслідок чого іноді виникало непорозуміння та конфліктні ситуації.

Частина дітей даної групи показали достатній рівень розвитку вміння передавати інформацію: діти могли донести свою думку до співрозмовника, іноді відзначалися проблеми формулювання думки, актуалізації слів, що заповнювалося з допомогою жестів. Інша частина дітей, які показали рівень сформованості комунікативних навичок нижче середнього, з важкістю формулювали свою думку, в стані емоційного збудження їх мовлення ставало малозрозумілим для однолітків, що ускладнювало комунікацію у процесі гри. Нестача вербальних засобів ці діти який завжди компенсували жестами.

10% дітей показали низький рівень сформованості комунікативних навичок. Діти намагалися уникати контактів з однолітками, воліли грати поодиноці. Розуміння мовлення та емоційного стану партнера по грі було недостатнім, діти діяли відповідно до ігрової ситуації. Після залучення до спільної гри дошкільнята, які показали низький рівень, не виявляли ініціативу у спілкуванні, інтерес до партнерів із гри був відсутній. Активність у спілкуванні діти виявляли лише у стані емоційного збудження. Таким чином, діти низькі показники сформованості комунікативних навичок.

Особливостями сформованості комунікативних навичок у дітей дошкільного віку із ЗНМ є:

- Готовність до взаємодії з однолітками;
- Скутість, нерішучість;
- Наявність конфліктів у грі;
- Не завжди правильна інтерпретація емоційного стану співрозмовника;
- Недостатня активність та ініціативність у спілкуванні;
- Недостатньо розвинене вміння передавати інформацію: проблеми актуалізації слів, формулювання думки.

2.2. Програма супроводу дітей з особливими освітніми потребами засобами арт-терапевтичних технологій.

Мова – найважливіша функція психіки. Від того, наскільки розвинена, багата і правильна мова дитини, залежить, чи може вона легко, відкрито і вільно висловлювати свої думки, пізнавати світ та повноцінно спілкуватися з оточенням.

Порушення мови тією чи іншою мірою завжди відбивається на поведінці та діяльності дитини. Діти, які страждають на затримку мовного розвитку, починаючи усвідомлювати недоліки своєї мови, нерідко стають замкнутими, мовчазними, нерішучими. Педагогічний погляд на психотерапевтичну пісочницю – досить яскраве та ефективне розв'язання цього питання [51,с.15].

Пісочна терапія - один із різновидів арт-терапії. Гра з піском – це природна та доступна для кожної дитини форма діяльності.

Основна діяльність дошкільника – гра. У ній він пізнає себе і навколишній світ, а ігри на піску – одна з форм природної діяльності дитини. Відмічено, що ігри з піском стабілізують емоційний стан дитини. Граючи з піском, дитина може висловити свої душевні переживання, звільняється від страхів, що сприяє позбавленню психологічної напруги. Малює з цікавістю малює на піску - тварин, літери, цифри, вільно і не боячись помилитися, бо такі помилки можна легко та багаторазово виправляти.

Технологія пісочної терапії багатофункціональна, вона дозволяє одночасно вирішувати завдання діагностики, корекції та розвитку мови. Сама ж дитина вирішує завдання самовираження, самосвідомості та розвиває самооцінку, вчиться працювати у колективі. Гра на піску з фігурками є особливо плідною у роботі з дітьми, які ніяк не можуть висловити свої переживання. У багатьох випадках гра з піском виступає як провідний метод корекційного впливу. В інших випадках - як допоміжний засіб, що дозволяє стимулювати дитину, розвивати її сенсомоторні навички. Ігри з піском можна використовувати як на індивідуальну роботу, так і на групових або ж на фронтальних заняттях. Не секрет, що розвиток дрібної моторики руки

якнайкраще сприяє розвитку мови у дитини. У зв'язку з цим піскова терапія є незамінним методом у профілактиці мовленнєвих порушень у дошкільнят. Досвід роботи показує, що використання пісочної терапії дозволяє:

- стабілізувати психоемоційний стан;
- удосконалювати координацію рухів, пальчикову моторику;
- стимулювати розвиток сенсорно-перцептивної сфери, тактильно-кінестетичної чутливості;
- розвивати навички спілкування та мовлення (діалогічну та монологічну), просторову орієнтацію;
- стимулювати пізнавальні інтереси та розширювати кругозір;
- урізноманітнити способи співробітництва [54,с.72].

Пісок – чудовий посередник для встановлення контакту з дитиною. І якщо дитина ще погано говорить і не може розповісти дорослому про свої переживання, то в іграх із піском все стає можливим. Через ігри з піском легко вирішуються завдання, як розвиток комунікативних навичок, тобто вміння нормально спілкуватися. Саме на піску ми можемо створити свій світ: подорожувати в часі, різними країнами та планетами. При цьому ми не тільки уявляємо, фантазуємо, а й реально створюємо та проживаємо.

Вправа «Вирівняй дорогу» є ефективним способом розвитку правильного дихання у дітей, що має велике значення в корекційній роботі, зокрема у логопедії. Суть цієї вправи полягає в тому, що дитина повинна використовувати повітряний струмінь для вирівнювання «дороги» перед машинкою, яку логопед прокладає у піску [31,с.43].

Основна мета цієї вправи - навчити дитину контролювати дихання, а саме здійснювати повільний і рівномірний видих. Під час видування повітря на пісок, дитина повинна концентруватися на довготривалому плавному видиху, що допомагає зміцнити дихальні м'язи й розвивати здатність тримати дихальний контроль, необхідний для правильної артикуляції звуків.

Для виконання цієї вправи, дитина природно задіює діафрагму, що є важливою частиною дихального апарату. Регулярні заняття такого типу

дозволяють підсилити діафрагмальне дихання, яке є ефективнішим і кориснішим для мовленнєвої діяльності.

Вправа допомагає дитині навчитися одночасно контролювати дихання і виконувати конкретні мовленнєві завдання, що є необхідною умовою для правильного мовлення. Вирівнювання «дороги» потребує не тільки тривалого видиху, але й одночасної концентрації на тому, щоб направляти повітряний струмінь у певне місце.

Окрім дихального аспекту, дитина також розвиває дрібну моторику та концентрацію уваги, оскільки їй потрібно фокусуватися на діях (спостерігати за рухом машинки та якістю «дороги»). Це сприяє загальному розвитку дитини і покращенню її здібностей концентруватися на завданнях.

Ігровий характер вправи робить заняття цікавішими для дитини, що підвищує її мотивацію до навчання. Дитина, виконуючи завдання, відчуває себе частиною гри, що знижує психологічну напругу і допомагає їй легше засвоювати нові навички [41,с.35].

Ця вправа є корисною, тому що відпрацьовується вміння робити плавний, рівномірний та тривалий видих, необхідний для правильної артикуляції звуків; тренуються дихальні м'язи та діафрагма, що сприяє загальному зміцненню дихального апарату; дитина вчиться одночасно контролювати своє дихання і стежити за рухами в просторі, що покращує її загальні когнітивні здібності.

Вправа «Вирівняй дорогу» – це чудовий інструмент для поєднання логопедичної корекції та ігрових елементів, що сприяє розвитку дихальних і мовленнєвих навичок у дітей.

Вправи «Допоможи зайцю», «Що заховано під піском?» та «Шлях до друга» є чудовими прикладами ігрових методик, які допомагають розвивати та коригувати фонематичний слух у дітей, а також мають додаткові терапевтичні цілі, зокрема розвиток правильного дихання, мовленнєвих навичок та концентрації уваги [45,с.62].

Вправа «Допоможи зайцю»: у цій вправі логопед створює кілька «слідів» у піску, які ведуть до іграшкового зайця. Завдання дитини - «замести» ці сліди, щоб лисиця не знайшла зайця. Дитина повинна використовувати довгий і рівномірний струмінь повітря, щоб видувати пісок зі слідів.

У цій впрві дитина вчиться контролювати силу та тривалість видиху, що допомагає тренувати правильне дихання, важливе для мовлення. Завдання передбачає контроль за тим, як рухається пісок під дією повітря, що покращує дрібну моторику та координацію рухів. Оскільки вправа включає контрольоване дихання та мовленнєву активність, це сприяє покращенню фонематичного слуху – здатності розрізняти звуки мовлення. Дитина повинна бути уважною та сфокусованою на виконанні завдання, що розвиває концентрацію.

Вправа «Що заховано під піском?»: логопед засипає маленький предмет тонким шаром піску, і дитина повинна дмухнути на пісок, щоб побачити цей предмет. Це потребує плавного, тривалого видиху.

Дитина вчиться контролювати силу та тривалість видиху, що розвиває її здатність до правильного мовленнєвого дихання. Оскільки вправа передбачає тренування мовленнєвих навичок через контрольоване дихання, дитина розвиває здатність до більш чіткого сприйняття та вимови звуків. Дитина вчиться спрямовувати свою увагу на завдання і керувати своїм диханням, що покращує увагу та посидючість [45,с.32].

Вправа «Шлях до друга»: дві іграшки розташовуються в пісочниці, і дитині потрібно провести «дорогу» між ними за допомогою тривалого і рівного струменя повітря, видуваючи пісок.

Довготривалий видих допомагає дитині оволодіти правильним диханням, що критично важливо для мовленнєвої діяльності. Це сприяє плавності та тривалості мовленнєвого видиху. Вправа допомагає дитині тренувати здатність розрізняти звуки мовлення та вчить плавності у вимові, що сприяє кращому сприйняттю звуків. Завдання вимагає уваги до деталей,

тому дитина вчиться концентруватися на процесі та працювати над виконанням завдання до кінця, розвиваючи терплячість.

Представлені вище вправи безпосередньо спрямовані на розвиток здатності дитини розрізняти звуки та чітко їх вимовляти. Це допомагає коригувати мовленнєві порушення та покращує якість мовлення. Тренування тривалого видиху сприяє формуванню правильного дихання, що допомагає уникнути затримок та переривання мови. Діти вчать використовувати мовленнєвий апарат під час гри, що робить процес навчання цікавим та продуктивним. Вправи покращують координацію рук та дихання, що також сприяє розвитку дрібної моторики. Ігровий характер завдань допомагає дитині сфокусувати увагу на завданні, що покращує концентрацію і посидючість [22,с.24].

Такі вправи ефективно поєднують гру та навчання, що є надзвичайно важливим у роботі з дітьми, особливо у корекційній діяльності.

Казкотерапія - спосіб, який використовує казкову форму для інтеграції особистості, розвитку творчих здібностей, розширення свідомості, вдосконалення взаємодій з навколишнім світом.

Усі діти з порушеннями мови швидко відволікаються, стомлюються, не утримують у пам'яті завдання. Не завжди доступні дітям логічні та часові зв'язки між предметами та явищами. Саме ці особливості мовленнєвих порушень диктують основну мету використання прийомів казкотерапії: всебічний, послідовний розвиток мови дітей та пов'язаних з нею психічних процесів. Далі наведемо приклад лише деяких ігор та вправ, що використовуються у спільній діяльності з дітьми дошкільного віку, що мають порушення мови. Використовуємо ігри та вправи, створені задля формування сенсорних уявлень з опорою на різні моделі сприйняття.

Гра: «Пригости ведмедів» (за казкою «Три ведмеді»)

Ця вправа спрямована на розвиток сенсорних уявлень у дітей за допомогою зорових і тактильних відчуттів. У процесі гри дитина вчиться

розрізняти об'єкти за такими характеристиками, як форма, колір, розмір і матеріал [29,с.132].

Сенсорні навички є ключовими для розвитку дитини, оскільки вони формують основу для подальшого сприйняття й осмислення світу. Вправа допомагає дітям не лише розвивати візуальне й тактильне сприйняття, але й тренувати когнітивні навички класифікації та аналізу. Вибираючи однакові частування для ведмедів, діти тренують здатність порівнювати й класифікувати об'єкти, що стимулює аналітичне мислення.

Гра: «Будиночок для друзів – тварин» (за казкою «Теремок»)

Ця гра спрямована на розвиток сенсомоторної координації та конструктивного праксису. Дитина будує будиночки з геометричних фігур різних кольорів і розмірів.

Конструктивний праксис - це здатність виконувати складні рухові дії, які передбачають планування та координацію. Під час гри діти працюють з геометричними фігурами, що сприяє розвитку просторового мислення, здатності співвідносити об'єкти в просторі, а також моторики рук. Це допомагає у формуванні фундаментальних навичок, необхідних для майбутніх навчальних досягнень, таких як письмо й малювання.

Розвиток загальних мовних навичок: Гра «Зайчик почує наше «ау»» (за казкою «Зайчикова хатинка») [32,с.55]

Мета вправи: вчити дітей змінювати силу голосу в залежності від ситуації, тренувати правильне інтонування та розрізнення гучності.

Контроль голосу є важливим компонентом розвитку мовлення. Ця вправа допомагає дітям зрозуміти різницю між голосовими рівнями (гучність, тональність) і вчить їх адаптувати своє мовлення відповідно до ситуації. Навчання регулюванню голосу допомагає дітям у спілкуванні та соціальній взаємодії, а також закладає основу для розвитку чіткої артикуляції та впевненого спілкування.

Мовленнєве дихання: гра «Вимов фрази» (за казкою «Ріпка»)

Мета вправи: працювати над тривалістю мовленнєвого видиху, що сприяє покращенню мовлення та дихальних функцій.

Контрольоване дихання є важливим елементом чіткої вимови та тривалої мовної активності. Під час цієї вправи діти тренуються вимовляти фрази на одному видиху, що допомагає їм розвивати силу та тривалість мовленнєвого видиху. Це сприяє розвитку мовленнєвих навичок, таких як фразова мова, побудова речень та інтеграція слів у мовленнєві структури.

Розвиток слухової уваги: Ігри «Вгадай, яка казка?» (за першим складом), «Михайло Іванович сердиться» (тупни, якщо почуєш помилки)

Мета вправи: тренувати слухову увагу й здатність дитини розпізнавати звуки та реагувати на них.

Слухова увага є однією з базових навичок, необхідних для розвитку мовлення й сприйняття інформації. Ця вправа допомагає дитині тренувати концентрацію та здатність розпізнавати звуки й слова. Це важливо для подальшого розвитку фонематичного слуху, що є основою для грамотного читання й письма [24,с.18].

Розвиток лексико-граматичних категорій: Гра «Кого зустрів у лісі колобок», «Де ховається Маша?» (за казкою «Маша та ведмідь»)

Мета вправи: формувати правильне вживання відмінкових форм і тренувати вміння будувати прості фрази.

Вправи на тренування лексико-граматичних категорій сприяють формуванню мовленнєвої компетентності дитини. Використання ігрових ситуацій допомагає дітям легко й природно засвоювати граматичні структури, розвиваючи мовленнєве мислення та здатність будувати логічні висловлювання.

Ці вправи базуються на ігрових сюжетах та інтегрують розвиток основних мовленнєвих, когнітивних і моторних навичок у процесі гри. Науковий підхід до розробки цих вправ полягає в тому, що діти вчаться через дію, використовуючи свій досвід для активного формування нових знань і навичок.

Гра: «Тільки ласкаві слова»

Мета вправи: формування у дітей здатності утворювати зменшувально-пестливі суфікси, що сприяє розвитку словникового запасу та граматичної правильності мовлення [12,с.107].

Утворення зменшувально-пестливих форм стимулює дітей не лише запам'ятовувати нові слова, а й розуміти їхні варіативні значення. Ця вправа тренує мовленнєві навички дитини, особливо ті, що пов'язані з гнучкістю мови, оскільки дитина вчиться утворювати нові форми від базових слів. Розуміння суфіксів розвиває у дітей лексико-граматичну компетентність, що є важливою складовою мовного розвитку. Виконуючи цю вправу, діти поглиблюють знання про структуру слова, формують інтуїтивне розуміння граматики й розширюють словниковий запас.

Діти по колу називають слова з відомих казок, таких як «Рукавичка», «Ріпка», «Лисичка», «Червона Шапочка», «Дюймовочка», утворюючи від них зменшувальні форми: «рукавичечка», «ріпочка», «лисичка». Це сприяє кращому засвоєнню суфіксів і стимулює дітей використовувати різноманітні мовленнєві структури.

Гра: «Довгі слова»

Мета вправи: ознайомлення дітей зі складними словами та розвиток їхнього вміння описувати предмети та явища, використовуючи прикметники та інші морфологічні елементи для уточнення опису.

Вивчення складних слів важливе для формування розуміння складної граматичної структури мови. Вправи, спрямовані на навчання дітей описовим прикметникам, допомагають не лише розвивати їхній словниковий запас, але й тренувати їхню здатність до аналітичного мислення й опису об'єктів та явищ. Описові прикметники вчать дітей більш точно передавати свої думки та описи предметів, що сприяє розвитку логічного мислення та мовленнєвої виразності [10,с.22].

Логопед ставить питання: «У Буратіно довгий ніс. Який Буратіно?» (Довгоносий), «В олов'яного солдатика одна нога. Який він?» (Одноногий).

Діти створюють опис предметів за допомогою складних слів, що розвиває у них вміння будувати складні лексичні конструкції й розширює їхній активний словниковий запас.

Ці вправи спрямовані на всебічний розвиток мовленнєвих і когнітивних навичок дітей, які є важливими для профілактики й корекції мовленнєвих порушень. Виконуючи ці завдання, діти вчаться:

- усвідомлювати власні почуття, емоції та потреби, що сприяє розвитку емоційного інтелекту;
- вдосконалювати моторні навички та сприйняття, розрізняти та порівнювати відчуття;
- розвивати слухову й зорову увагу, а також сенсорні навички;
- збагачувати словниковий запас та поглиблювати знання про структуру мови;
- покращувати інтонаційну виразність, силу голосу та контроль дихання під час мовлення, що важливо для правильної артикуляції.

Результатом систематичного виконання цих вправ є формування мовленнєвої компетенції та усвідомлення важливості різних аспектів мовлення. Ця робота є основою профілактики мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку, оскільки вона стимулює не лише мовленнєвий розвиток, а й загальні когнітивні та моторні навички, що є важливими для подальшого навчання й розвитку.

2.3. Науково-практичні рекомендації соціальним працівникам щодо підвищення ефективності соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами з використанням арт-терапевтичних технологій.

Аналіз результатів дослідження, заснованого на проведених вправах з дітьми, демонструє глибокі зміни в мовленнєвих, когнітивних і сенсомоторних навичках учасників. Кожна вправа, спрямована на розвиток мовлення, дихання, дрібної моторики, інтонаційної виразності та когнітивної активності,

дала змогу оцінити ефективність комплексного підходу до корекційної роботи [1,с.46].

Серія вправ, таких як «Вирівняй дорогу» та «Шлях до друга», продемонструвала важливість роботи над диханням. Діти вчилися контролювати тривалість і силу видиху, що є ключовим для формування правильної артикуляції та забезпечення достатньої сили повітряного струменя для чіткого мовлення. Спостереження під час вправ показали значне покращення контролю дихання у дітей. Вони стали здатні триваліше та рівномірніше видихати повітря, що сприяло їхній здатності вимовляти довші фрази без затримок і зайвих зупинок для вдиху.

Результати цих вправ підтверджують важливість роботи над мовленнєвим диханням, оскільки діти з мовленнєвими порушеннями часто мають проблеми з організацією правильного дихального циклу, що ускладнює формування фразового мовлення.

Ігри «Що заховано під піском?» та «Допоможи зайцю» сприяли розвитку фонематичного слуху та сенсорного сприйняття. Діти вчилися сприймати звуки, розрізняти їхню інтенсивність і визначати джерело звуків. Вправи допомогли покращити здатність дітей концентрувати увагу на аудіовізуальних сигналах, що в подальшому відобразилося на їхній здатності сприймати та розрізняти фонематичні елементи мовлення. Це сприяло вдосконаленню їхніх навичок розпізнавання звуків, особливо в тих дітей, які мали проблеми з розрізненням подібних за звучанням фонем [3,с.49].

Загалом, вправи продемонстрували, що систематична робота над сенсорним сприйняттям і фонематичним слухом підвищує здатність дітей до слухового сприйняття та правильного відтворення мовленнєвих звуків.

Завдання з гри «Зайчик почує наше “ау”» дозволили дітям навчитися змінювати силу голосу залежно від відстані, що було спрямовано на розвиток інтонаційної виразності. Ця вправа дозволила дитині усвідомити важливість зміни тону та гучності голосу під час мовлення, що є важливим для розвитку емоційного забарвлення фрази та її виразності.

Аналіз результатів цієї справи показав, що діти навчилися контролювати силу голосу та використовувати його для вираження різних емоційних станів, що важливо для тих дітей, які раніше демонстрували труднощі з передачею емоцій через мовлення. Крім того, справи допомогли сформувати почуття ритму, необхідного для інтонаційного виділення фраз.

Ігри «Кого зустрів у лісі колобок» та «Де ховається Маша?» були спрямовані на розвиток лексико-граматичних категорій у дітей. Під час цих вправ діти вчилися правильно вживати відмінкові форми, збагачувати свій словниковий запас і будувати речення. Ці вправи особливо важливі для дітей з труднощами в засвоєнні граматичних правил, адже вони не тільки сприяли закріпленню правильних лексичних і граматичних форм, а й допомогли покращити здатність дитини до самостійного формулювання речень [14,с.81].

Результати показали значне покращення в здатності дітей використовувати правильні граматичні форми в повсякденному мовленні. Діти стали краще розуміти різницю між відмінковими формами і правильно будувати фрази, що свідчить про позитивний вплив систематичної роботи над лексико-граматичними категоріями.

Гра «Будиночок для друзів – тварин» сприяла розвитку дрібної моторики та когнітивної активності дітей. Діти навчалися будувати будиночки, використовуючи різні геометричні фігури, що сприяло розвитку просторового мислення, вмінню орієнтуватися в просторі та організовувати власні дії. Ця вправа не лише тренувала моторні навички, а й розвивала здатність дітей до логічного мислення й планування.

Аналіз результатів показав, що діти значно покращили свої навички координації рухів і моторики рук, що виявляється важливим компонентом загального когнітивного розвитку. Крім того, діти стали краще орієнтуватися в задачах, що вимагають послідовного виконання дій, а також підвищили свою здатність до концентрації на виконанні завдань.

Гра «Пригости ведмедів» допомогла розвивати у дітей сенсорні уявлення та навички соціальної взаємодії. Під час гри діти навчалися

визначати однакові предмети за формою, кольором і матеріалом, а також взаємодіяти між собою для досягнення спільної мети. Ця вправа допомогла зміцнити навички соціальної комунікації, оскільки діти вчилися домовлятися між собою, співпрацювати та виконувати завдання в команді [25,с.32].

Результати показали, що діти стали більш відкритими до спільної діяльності та краще взаємодіяли з однолітками, що позитивно вплинуло на їхні соціальні навички та емоційний розвиток. Вони вчилися розуміти почуття інших та співчувати, що є важливою складовою емоційного інтелекту.

Прогрес у мовленні дітей вимірювався за допомогою декількох критеріїв, які охоплюють різні аспекти мовленнєвого розвитку.

Вправи, спрямовані на розвиток дихання (наприклад, «Вирівняй дорогу» і «Шлях до друга»), дозволяли оцінити тривалість і рівномірність мовного видиху, а також здатність дітей контролювати силу видиху. Прогрес вимірювався за допомогою спостереження за тим, як довго дитина може видихати без перерв, і наскільки рівномірно вона це робить.

Виконання вправ на розвиток фонематичного слуху, як, наприклад, «Що заховано під піском?» або «Допоможи зайцю», вимірювалося через здатність дитини правильно ідентифікувати і розрізняти звуки, а також відтворювати їх. Прогрес вимірювався через зменшення помилок у розрізненні звуків та поліпшення в їх точному відтворенні [30,с.28].

Прогрес у засвоєнні лексико-граматичних категорій вимірювався через вправи, такі як «Кого зустрів у лісі колобок» і «Де ховається Маша?». Оцінювалася здатність дітей правильно вживати відмінкові форми, формулювати фрази та використовувати новий словниковий запас. Прогрес фіксувався за допомогою зменшення кількості граматичних помилок і розширення активного словника дітей.

Прогрес у розвитку інтонаційної виразності та сили голосу оцінювався через здатність дітей підвищувати та знижувати силу голосу у відповідності до інструкцій (вправи «Зайчик почує наше “ау”» та «Лисиця і півень»).

Оцінювалися точність зміни тону і гучності, а також здатність передавати емоції через мовлення.

Вправи, як «Будиночок для друзів – тварин», допомагали оцінити зв'язок між дрібною моторикою та мовленнєвими навичками. Спостереження за покращенням координації рухів рук, необхідних для малювання або побудови фігур, показувало рівень прогресу в розвитку мовленнєвих навичок через стимуляцію дрібної моторики [36,с.37].

Прогрес вимірювався також через соціальну взаємодію між дітьми, через такі вправи, як «Пригости ведмедів», які стимулювали комунікацію та співпрацю. Оцінювалася здатність дітей працювати разом, виявляти емпатію та використовувати мовлення для досягнення спільної мети.

Розвиток фразового мовлення оцінювався через здатність дітей будувати чіткі, граматично правильні фрази під час вправ на побудову речень та відповідь на запитання.

Прогрес у мовленні вимірювався через об'єктивні критерії, такі як точність і тривалість мовлення, кількість помилок, складність фраз, емоційна виразність і здатність до соціальної взаємодії.

Метою контрольного етапу дослідження було визначити особливості комунікативних навичок у дітей середнього дошкільного віку з порушеннями мовлення після проведених занять з використанням казко терапії та пісочної.

Контрольний експеримент включав ті ж 3 блоки завдань, що й констатувальний:

I блок: Обстеження активного мовлення у процесі спілкування з дорослими;

II блок: Обстеження зв'язного мовлення з опорою на серію сюжетних картин;

III блок: Виявлення особливостей комунікативних навичок у ході спостереження за ігровою діяльністю дітей.

Для підтвердження позитивних змін на контрольному етапі експерименту використовували ті ж самі методи та методики дослідження.

Аналіз результатів контрольного етапу дослідження за першим блоком завдань було проведено кількісний та якісний аналіз результатів. Результати узагальнені на діаграмі 2.4.

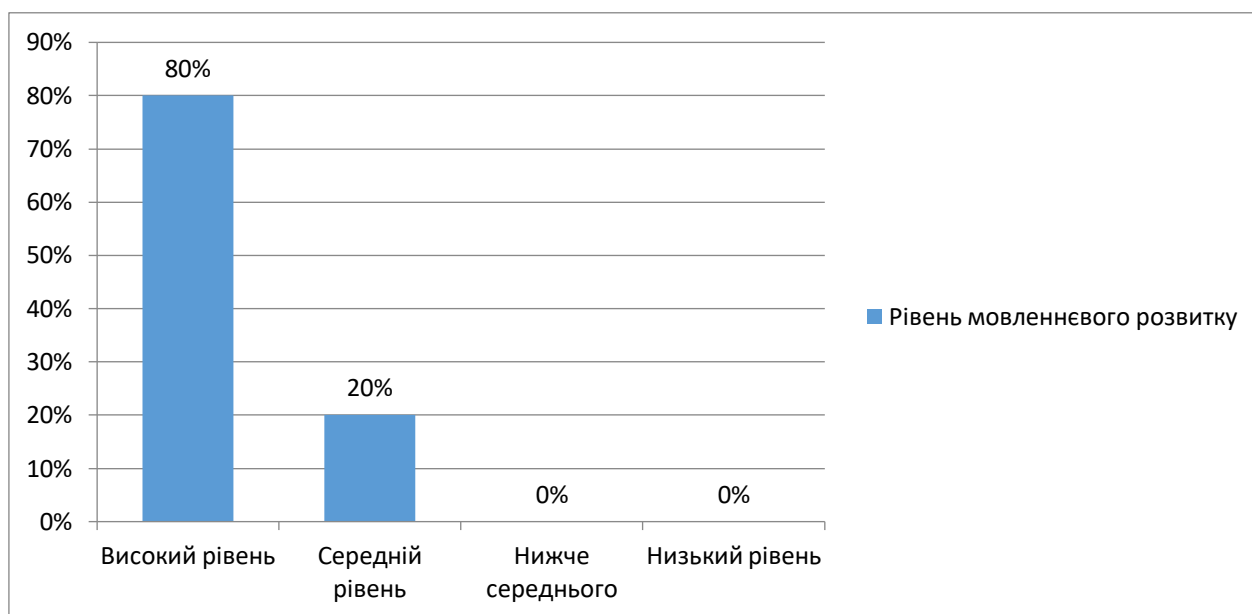

Рис. 2.4. Рівні розвитку активного мовлення на контрольному етапі

20% дошкільнят з ГНР III продемонстрували середній рівень розвитку активного мовлення. Діти цієї групи добре розуміли звернене мовлення, одразу вступали в контакт із дорослим. Більшість дітей протягом всього обстеження виявляли зацікавленість у контакті, частина дітей встановлювали нетривалий контакт з дорослим, була потрібна епізодична стимуляція підтримки контакту. Більшість дітей спостерігався позитивний емоційний фон під час бесіди з дорослим, дошкільники із ЗНМ III встановлювали контактний погляд, використовували жести у процесі спілкування, міміка дітей була недостатньо виразною. У всіх дітей страждало фонаційне оформлення висловлювання, зазначалося порушення однієї-двох груп звуків. Найчастіше у дошкільнят із ЗНМ III страждали шиплячі та сонорні звуки. Порушення звуковимови були представлені у вигляді спотворень та заміни звуків (ШС, Щ-

С', Ж-З, Р-Л, Л-Л'). Мовлення дошкільників, які показали середній рівень, загалом було зрозумілим, але при втраті самоконтролю дитини над звуковимовою, мовлення ставало малозрозумілим, відзначалися множинні заміни та змішування звуків, прискорення темпу.

Дошкільники із ЗНМ III рівня використовували в мовленні прості та складні речення, не завжди граматично правильно оформляли їх. У дітей цієї групи також страждала складність висловлювання.

80% дітей продемонстрували рівень розвитку активного мовлення високий. Діти цієї групи розуміли звернене мовлення мову дорослого, та не відчували труднощі при сприйнятті складних лексико-граматичних конструкцій. Контакт із дорослим діти встановлювали відразу. Дошкільники показали різний рівень розвитку експресивного спілкування. Діти цієї групи позитивно реагували на спілкування з дорослим, усміхалися, встановлювали контактний погляд, використовували жести під час спілкування.

Результати контрольного етапу дослідження за другим блоком методики узагальнені на діаграмі 2.5.

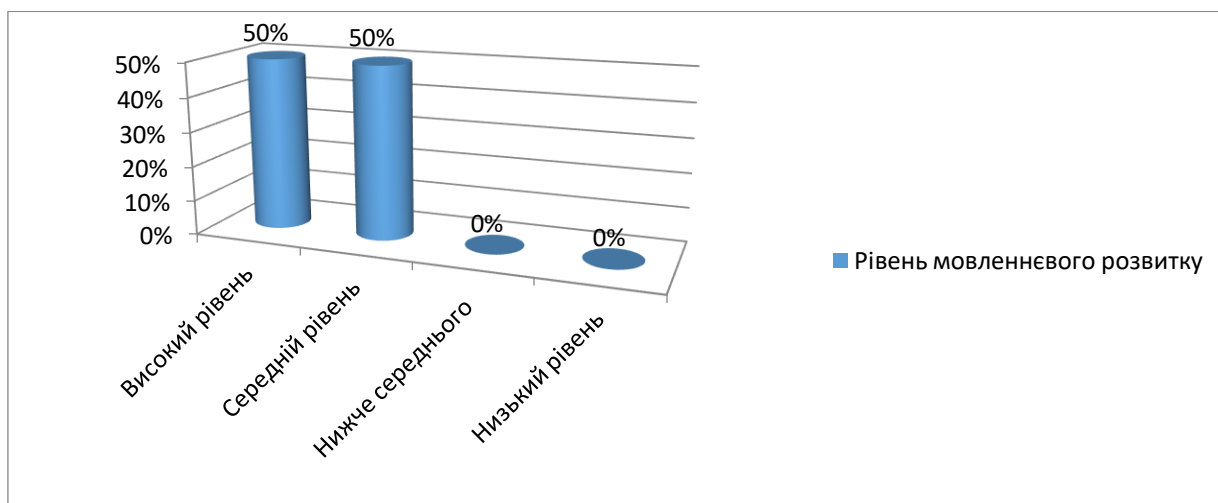

Рис. 2.5. Рівні сформованості зв'язного мовлення

Як видно з діаграми 2.5, 50% дітей показали середній рівень сформованості зв'язного мовлення. У всіх дітей цієї групи відзначалося хороше розуміння інструкції, концентрація уваги зберігалася протягом усього обстеження. Діти правильно встановлювали послідовність подій, або

припускалися помилки, яку виправляли самостійно, після вказівки на неї експериментатором. Розповіді дошкільнят загалом відповідали зображеній ситуації, були основні смислові ланки, але незначно страждала цілісність оповідання, сполучні ланки були представлені епізодично. При складанні оповідання з серії сюжетних картин діти використовували різні частини мовлення, проте використовували лексику неточно, плутали близькі за значенням слова. Дошкільнята використовували прості та складні речення, що складаються, переважно, з граматично правильних речень.

50% дітей, показали високий рівень володіння та сформованості зв'язного мовлення, вони чудово розповідали сюжети казок, картинок, використовують жести та рухи при розповіді, захоплюючись тим, про що розповідають.

Таким чином, діти показали достатню сформованість зв'язного мовлення, що виражається у багатому лексичному наповненні зв'язного висловлювання, швидкій актуалізації слів.

Результати контрольного етапу дослідження за третім блоком узагальнено на діаграмі 2.6.

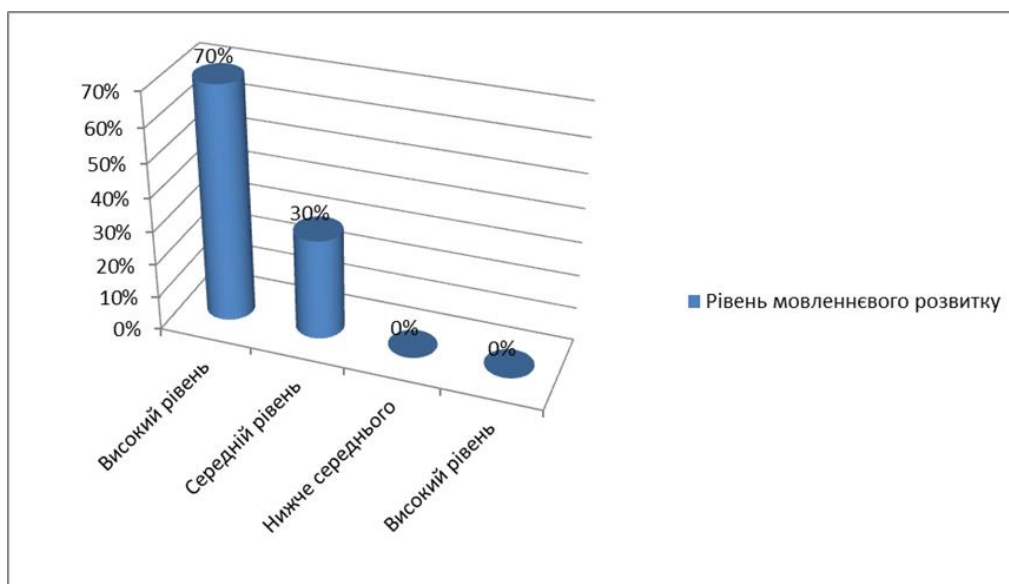

Рис. 2.6. Рівні сформованості комунікативних навичок на контрольному етапі

30% дітей продемонстрували середній рівень сформованості комунікативних навичок. Діти із задоволенням йшли на контакт з однолітками, іноді спостерігалися конфлікти через розподілу ролей та

іграшок. При цьому діти недостатньо брали активну участь у розподілі ролей. Переважно, висловлювали згоду чи незгоду щодо запропонованої їм ролі у грі. Дошкільнята іноді ініціювали спілкування з однолітками, найчастіше ініціатива виражалася в проханні дати іграшку або ігровий атрибут. Діти частіше використовували мовні засоби спілкування, в більшості випадків вони могли донести свою думку до партнера з гри, іноді відзначалися проблеми актуалізації слів, формулювання думки. Нестача вербальних засобів компенсували за рахунок використання експресивно-мімічних та предметно-дієвих засобів спілкування. Дошкільники із задоволенням йшли на контакт із однолітками, іноді конфліктували через іграшки. У стані емоційного порушення діти цієї групи були активнішими у процесі спілкування. Діти здебільшого розуміли звернене мовлення партнерів по грі, але не завжди правильно інтерпретували емоційний стан дітей, унаслідок чого іноді виникало непорозуміння та конфліктні ситуації.

70% дітей даної групи показали високий рівень розвитку вміння передавати інформацію: діти могли донести свою думку до співрозмовника, без проблеми формулювання думки, актуалізації слів.

Тож, зважаючи на результати контрольного етапу, можна зробити висновок, що пісочна та казко терапія позитивно впливають на розвиток мовних та мовленнєвих навичок.

Аналіз результатів дослідження демонструє ефективність систематичної роботи над мовленнєвими та когнітивними навичками дітей. Використання інтегрованого підходу, що включає вправи на розвиток дихання, фонематичного слуху, інтонаційної виразності, лексико-граматичних категорій і моторних навичок, сприяло всебічному розвитку дітей. Результати показали позитивні зміни в мовленні, когнітивній активності, соціальній адаптації та емоційному розвитку учасників дослідження. Ці зміни є важливими для профілактики й корекції мовленнєвих порушень у дітей дошкільного віку, що підтверджує доцільність використання подібних підходів у педагогічній практиці.

Висновки до розділу

Арт-терапія відіграє вирішальну роль у покращенні когнітивного розвитку дітей з особливими потребами шляхом інтеграції різноманітних процесів навчання та розвитку, які відповідають їхнім унікальним проблемам. Застосування арт-терапії спрямоване на вирішення конкретних функціональних порушень кожної дитини, таким чином сприяючи когнітивному розвитку за допомогою персоналізованих стратегій втручання. Творча діяльність в рамках арт-терапії включає в себе поєднання освітніх, розвиваючих, діагностичних і корекційних процесів, які разом працюють на підвищення когнітивних здібностей цих дітей [1,с.45].

Завдяки арт-терапії діти можуть досліджувати свої когнітивні здібності у сприятливому та творчому середовищі, що дозволяє їм розвивати основні навички в безпечному просторі. Крім того, спостерігаючи за спонтанною творчістю, яка проявляється під час сеансів терапії, вихователі отримують цінне уявлення про життєві цінності, особисті інтереси та індивідуальність дитини, що все сприяє когнітивному розвитку. Ці знання дозволяють терапевтам і педагогам більш ефективно адаптувати свої підходи, забезпечуючи цілісне виховання когнітивного розвитку дітей з особливими потребами. Загалом, арт-терапія є життєво важливим інструментом для сприяння когнітивному розвитку, заохочення до самовираження та створення основи для навчання протягом усього життя дітей з особливими потребами [46,с.41].

Арт-терапія пропонує значні емоційні переваги для дітей, зокрема, забезпечуючи безпечне та сприятливе середовище, де вони можуть вільно виражати свої почуття. Цей метод є не тільки м'яким, але й ефективним у допомозі дітям вирішувати різноманітні емоційні розлади без тиску вербальної артикуляції. Через творчий процес діти можуть досліджувати свої емоції та переживання, що має вирішальне значення для емоційного розвитку та самосвідомості.

Крім того, арт-терапія сприяє вираженню емоцій і комунікації, дозволяючи дітям чітко формулювати почуття, які вони могли б важко передати інакше. Коли діти займаються арт-терапією, вони поступово формують самооцінку та впевненість, що сприяє їх загальному емоційному благополуччю. Ці емоційні досягнення є особливо корисними для дітей, які стикаються з внутрішніми конфліктами та тривогами, дозволяючи їм конструктивно долати ці проблеми. Інтегруючи арт-терапію в освітню та терапевтичну практику, ми можемо надати дітям інструменти, необхідні для розвитку емоційних навичок і стійкості.

Спираючись на основу емоційного вираження, арт-терапія значною мірою підтримує соціальну взаємодію та покращує навички спілкування, особливо в групових умовах. Надаючи спільний простір для творчого вираження, групова арт-терапія природно сприяє взаємодії між учасниками, сприяючи почуттю спільності та заохочуючи міжособистісні стосунки. Цей спільний досвід дозволяє людям спілкуватися та ділитися своїми художніми проявами, що, у свою чергу, сприяє дискусіям, які покращують навички спілкування [6,с.74].

Крім того, процес арт-терапії заохочує учасників досліджувати свою поведінку та почуття через творчість, що дозволяє їм покращити свою здатність ефективно спілкуватися з іншими. Залучаючись до цих творчих процесів, індивіди можуть встановлювати нові контакти та покращувати існуючі стосунки, таким чином збагачуючи свої соціальні зв'язки. Таким чином, арт-терапія не тільки сприяє емоційному розвитку, але також служить основним інструментом для вдосконалення соціальних навичок і взаємодії, що в кінцевому підсумку призводить до кращої соціальної адаптації та інтеграції в різних соціальних середовищах.

Ключовою складовою успішних програм арт-терапії для дітей з особливими потребами є встановлення довірливих емоційних стосунків, що є основою ефективних терапевтичних результатів. Такі стосунки створюють сприятливе середовище, наповнене любов'ю, довірою та беззастережним

прийняттям, необхідним для того, щоб діти відчували себе достатньо захищеними, щоб досліджувати свої внутрішні думки та емоції. Це середовище не тільки підвищує бажання дітей брати участь, але й сприяє глибшому саморозумінню, допомагаючи їм орієнтуватися у своїх думках, почуттях і бажаннях, не боячись осуду [34,с.26].

Створюючи атмосферу схвалення, арт-терапія дозволяє дітям автентично виражати себе, зрештою допомагаючи виправити самооцінку та підвищити самооцінку. Ці емоційні зв'язки мають вирішальне значення для розвитку у дітей впевненості, необхідної для залучення до творчої діяльності, яка є центральною для їхнього особистісного розвитку та терапевтичного процесу. Таким чином, успішні програми арт-терапії повинні віддавати пріоритет побудові та підтримці цих довірливих стосунків як ключовій стратегії підтримки цілісного розвитку дітей з особливими потребами.

Спираючись на фундаментальне розуміння багатогранної ролі арт-терапії в когнітивному та соціальному розвитку, вчителі та терапевти можуть надалі адаптувати сеанси арт-терапії до індивідуальних потреб, зосереджуючись на унікальних внутрішніх світах кожної дитини. Такий персоналізований підхід є суттєвим, оскільки дозволяє педагогам розпізнати специфічні інтереси та цінності учнів, які можна спостерігати як під час навчальної, так і позакласної діяльності.

Ретельно досліджуючи мистецтво, створене учнями, вчителі можуть отримати цінну інформацію про розвиток та особистісні характеристики кожної дитини, пристосовуючи заняття до вирішення глибинних проблем особистості чи проблем розвитку. Крім того, гнучкість, притаманна арт-терапії, дозволяє практикуючим вибирати з безлічі методів для задоволення індивідуальних потреб своїх клієнтів, гарантуючи, що терапія є ефективною та захоплюючою [17,с.46].

Наприклад, арт-терапія може бути стратегічно використана для допомоги дітям, ізольованим через культурні чи сексуальні відмінності, або тим, хто стикається з труднощами в навчанні, таким чином сприяючи

інклюзивності та емоційній стійкості. Налаштувавши сеанси арт-терапії, педагоги та терапевти можуть створити середовище, яке не лише вирішує такі психологічні проблеми, як страхи та самооцінка, але й підтримує загальне благополуччя та академічну успішність кожного учня. Таким чином, адаптація арт-терапії до індивідуальних потреб є динамічним процесом, який вимагає постійного оцінювання та гнучкості, що підкреслює важливість чуйного та орієнтованого на дитину підходу в освітніх установах [20,с.11].

Проте впровадження арт-терапії в навчальних закладах пов'язане з рядом проблем, які можуть перешкоджати її інтеграції та ефективності. Важливою проблемою є відсутність встановлених моделей та вичерпної інформації щодо ефективних методів навчання для включення арт-терапії в освітні умови. Відсутність структурованої основи залишає викладачів без чітких вказівок чи передового досвіду, що ускладнює стандартизацію або адаптацію методів арт-терапії до різноманітних освітніх середовищ.

Крім того, вчителі часто стикаються з відсутністю мотивації для впровадження нових методологій, у тому числі арт-терапії, особливо за відсутності достатньої підтримки чи розуміння з боку шкільної адміністрації та колег. Цей опір може впливати з уявлення про те, що арт-терапія є нетрадиційним підходом, що призводить до скепсису щодо її актуальності чи ефективності в рамках традиційної освіти.

Крім того, інтеграція арт-терапії вимагає постійного професійного розвитку та вдосконалення навичок, але вчителям часто не вистачає мотивації чи ресурсів для такого постійного навчання. Це підкреслює необхідність цілеспрямованих втручань і стимулів для виховання культури інновацій і адаптивності серед освітян. Щоб вирішити ці проблеми, навчальні заклади мають надати пріоритет розробці комплексних навчальних програм, сприянню відкритому діалогу про переваги та застосування арт-терапії та забезпеченню адміністративної підтримки для створення середовища, сприятливого для успішного впровадження арт-терапії в школах.

При оцінці успішності арт-терапевтичних заходів кілька ключових показників постають як фундаментальні для розуміння їх ефективності. В першу чергу, бажання та ентузіазм дитини брати участь є життєво важливим мірилом успіху, оскільки це відображає її відкритість до участі в терапевтичному процесі та передбачає сприятливе середовище для емоційного вираження [11,с.79].

Не менш важливою є здатність дитини чітко формулювати свій настрій чи емоційний стан до та після сеансу, надаючи відчутні докази впливу терапії на її емоційне благополуччя. Ця рефлексивна практика допомагає не лише виміряти безпосередні наслідки заняття, але й відстежити емоційний прогрес дитини протягом кількох занять. Крім того, безпосередня участь учителя в цих заходах вважається ключовою; їх активна участь сприяє створенню атмосфери співпраці та підтримки, яка заохочує дитину вільніше досліджувати свою творчість та емоції. Це партнерство ще більше зміцнюється, коли дитина бере участь у творчих завданнях, таких як малювання чи ліплення разом з учителем, оскільки це не лише зміцнює терапевтичний зв'язок, але також служить ефективним показником залученості дитини та її задоволення від терапії. Разом ці критерії утворюють комплексну основу для оцінки успіху арт-терапії, підкреслюючи необхідність сприятливого та інтерактивного середовища, яке надає пріоритет емоційному вираженню та розвитку дитини [13,с.9].

Врахування відгуків дітей і батьків в оцінці арт-терапії має вирішальне значення для розуміння її впливу та ефективності. Дозвол дітям виражати свої інтереси та вподобання не тільки підвищує їхню участь у творчій діяльності, але й служить прямим каналом для зворотного зв'язку, який може інформувати терапевтичні практики. Ця залученість далі відображається в загальних покращеннях у поведінці та концентрації, що спостерігаються у дітей, що можна розглядати як відчутний показник зворотного зв'язку як від дітей, так і від батьків щодо впливу терапії.

Крім того, батьки відіграють ключову роль у наданні зворотного зв'язку, допомагаючи дітям виконувати завдання, що допомагає оцінити прогрес

дитини та залучення до арт-терапії. Така участь батьків не тільки підтримує розвиток дитини, але й дає цінну інформацію про ефективність терапії. Отже, інтеграція цього багатогранного зворотного зв'язку в процес оцінювання не тільки збагачує терапевтичний досвід, але й гарантує, що терапія залишається чуйною та адаптованою до потреб і мотивів як дітей, так і їхніх сімей [21,с.77].

Вивчаючи ефективність арт-терапії як методу дослідження дітей з особливими потребами, важливо враховувати різні методології, які можна використовувати для оцінки її впливу. Одним із важливих підходів є включення арт-терапії в інклюзивну освіту, де втручання можна пристосувати до конкретних потреб і можливостей окремих дітей. Це налаштування не тільки покращує терапевтичні результати, але й узгоджується з ширшими освітніми цілями сприяння інклюзивному середовищу. Крім того, арт-терапія є основним психокорекційним засобом, який виділяється серед різноманітних психотерапевтичних методів, що застосовуються для підтримки дітей з особливими потребами.

Використовуючи творче самовираження, арт-терапія забезпечує дітям унікальну платформу для досягнення психологічної стабільності, що є критично важливим у період їхнього становлення. Таким чином, інтеграція арт-терапії в освітні та терапевтичні рамки потребує кваліфікованих практиків, які можуть адаптувати методики відповідно до психологічного профілю та розвитку кожної дитини, гарантуючи, що терапевтичне втручання є ефективним і емпатійним. Така інтеграція підкреслює важливість розробки та емпіричної перевірки програм арт-терапії, оскільки ці ініціативи мають потенціал для значного покращення психологічного благополуччя та адаптаційних можливостей дітей з особливими освітніми потребами [23,с.27].

Арт-терапія є однією з найбільш ефективних і універсальних форм терапевтичної роботи з дітьми з особливими потребами, оскільки вона поєднує у собі творчу діяльність і психотерапевтичний вплив. Її унікальні властивості роблять можливим врахування індивідуальних психологічних та фізіологічних особливостей дитини, що дозволяє створити безпечний простір

для самовираження і розвитку. Арт-терапевтичні технології допомагають дітям розвивати навички комунікації, підвищувати впевненість у собі, покращувати моторні здібності та працювати з емоціями. У цьому розділі розглядаються ключові науково-практичні рекомендації щодо впровадження арт-терапії у роботу з дітьми з особливими потребами.

Для досягнення ефективності арт-терапії необхідно враховувати індивідуальні особливості кожної дитини: її когнітивний рівень розвитку, моторні здібності, емоційний стан, соціальні навички. Це стосується як вибору конкретних арт-терапевтичних технік (малювання, ліплення, колажування, робота з піском та іншими матеріалами), так і модифікації методик під можливості дитини [35,с.108].

Наприклад, для дітей з аутизмом необхідно створювати чітко структуроване заняття, яке враховує чутливість дитини до сенсорних стимулів і її потребу у певній послідовності дій. Для дітей з порушеннями рухової функції важливо враховувати фізичні можливості дитини, адаптуючи матеріали та інструменти, з якими вона працює (великі пензлики, м'які фарби, модульовані ручки тощо).

Однією з ключових цілей арт-терапії є розвиток у дітей здатності виражати свої емоції та працювати з ними. Це особливо важливо для дітей з особливими потребами, які часто відчують труднощі у вербальному вираженні своїх почуттів і емоцій. Використання арт-терапевтичних технік, таких як малювання своїх емоцій, створення картин, які відображають настрій дитини, допомагає дітям краще усвідомлювати та контролювати свої емоції.

Наприклад, використання кольорової палітри для вираження емоцій дозволяє дітям не тільки вивчати власні почуття, але й навчитися управляти ними через творчу діяльність. Дітям пропонують використовувати певні кольори для позначення радості, смутку, гніву чи страху, що сприяє розвитку емоційної грамотності та саморегуляції [35,с.108].

Арт-терапевтичні техніки, такі як малювання, ліплення, робота з пластиліном або піском, значною мірою сприяють розвитку дрібної моторики

та сенсомоторної координації у дітей. Це є особливо важливим для дітей з порушеннями опорно-рухового апарату, оскільки дає можливість покращити моторні навички, що важливо для подальшого розвитку самостійності.

Регулярна робота з різними матеріалами і техніками допомагає дитині розвивати чутливість рук, покращує точність рухів і стимулює розвиток координації. Вправи з пластиліном, пінопластом, текстурованими поверхнями також можуть сприяти зменшенню сенсорної гіперчутливості у дітей з розладами аутичного спектра (РАС) [52,с.36].

Арт-терапія може використовуватися як засіб для покращення соціальних і комунікативних навичок у дітей з особливими потребами. Під час групових занять діти вчаться взаємодіяти один з одним, обмінюватися ідеями, допомагати одне одному в реалізації творчих завдань. Це сприяє розвитку таких важливих навичок, як здатність до спілкування, співпраці та взаємної підтримки.

Групові арт-терапевтичні заняття дають можливість створювати спільні проекти, де кожна дитина вносить свій внесок у створення спільної картини, колажу чи іншої творчої роботи. Це не тільки зміцнює соціальні навички, але й підвищує самооцінку дитини, оскільки вона бачить свій внесок у спільну справу.

Творчість стимулює розвиток уяви, мислення, концентрації та здатності до вирішення проблем. Діти під час арт-терапії стикаються з необхідністю вирішувати творчі завдання, що сприяє розвитку їхньої здатності до планування, гнучкості мислення та креативності. Це допомагає їм краще адаптуватися до нових умов, розвивати впевненість у власних можливостях [49,с.62].

Арт-терапія заохочує дітей експериментувати з матеріалами, кольорами, формами, що розвиває їхнє абстрактне мислення і допомагає будувати логічні зв'язки між різними елементами. Створення малюнків на тему власних фантазій також сприяє розвитку уяви та творчої самореалізації дитини.

Для дітей з особливими потребами арт-терапія часто стає способом зниження тривожності та психоемоційної напруги. Виконання творчих завдань у спокійній, контрольованій обстановці допомагає дітям відчувати себе у безпеці, виражати свої страхи та тривоги у символічній формі. Використання технік, таких як малювання чи робота з глиною, допомагає стабілізувати емоційний стан, знизити рівень стресу та тривоги.

Для досягнення психоемоційної стабільності важливо, щоб арт-терапія включала методи релаксації, такі як мандала-терапія або техніки з використанням водяних фарб, які сприяють заспокоєнню нервової системи.

Арт-терапевтичні технології є потужним інструментом у роботі з дітьми з особливими потребами, оскільки вони поєднують у собі творчість, психотерапію та розвиток важливих навичок. Вони сприяють не лише мовленнєвому та когнітивному розвитку, але й емоційній стабільності, комунікативним здібностям і покращенню фізичного здоров'я дітей.

ВИСНОВКИ

Визначення придатних технік арт-терапії для різних потреб має вирішальне значення для ефективної соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими потребами. Арт-терапія охоплює різноманітний спектр технік, кожна з яких призначена для вирішення конкретних психологічних та емоційних проблем. Наприклад, деякі техніки спрямовані на зменшення тривоги та стресу, тоді як інші спрямовані на сприяння самовираження та самопізнання, таким чином сприяючи цілісному розвитку. Важливо пристосувати ці методи до унікальних потреб кожної дитини, враховуючи її індивідуальні можливості та труднощі. Роблячи це, терапевти можуть створити персоналізовані втручання, які не тільки допоможуть у процесі соціалізації, але й підвищать самооцінку та впевненість дитини. Цей цілеспрямований підхід гарантує, що арт-терапія служить потужним інструментом для сприяння інтеграції дитини в ширші соціальні середовища.

Навчання педагогів і терапевтів застосуванню арт-терапії є критичним кроком до забезпечення успішного впровадження цих методів. Педагоги та терапевти повинні добре знати різні методи арт-терапії та їх специфічне застосування для задоволення різноманітних потреб дітей з особливими потребами. Програми професійного розвитку та семінари можуть допомогти їм набути необхідних навичок і знань. Розуміючи теоретичні основи та практичне застосування арт-терапії, педагоги можуть ефективно впроваджувати ці техніки у свою практику. Крім того, таке навчання дозволяє їм адаптувати та змінювати свої підходи за потреби, забезпечуючи динамічне та чуйне терапевтичне середовище. Ця підготовка має життєво важливе значення для максимізації переваг арт-терапії, оскільки вона дає змогу педагогам і терапевтам ефективно підтримувати емоційний і соціальний розвиток дітей.

Створення сприятливого середовища для сеансів арт-терапії має важливе значення для максимізації терапевтичних переваг для дітей з особливими потребами. Сприятливе середовище – це середовище, яке сприяє

творчості, комфорту та безпеці, дозволяючи дітям виражати себе вільно та автентично.

Такого середовища можна досягти шляхом ретельного проектування фізичного простору, щоб він був привабливим і пристосовувався до сенсорної чутливості, яка може бути у деяких дітей. Крім того, сприятливе середовище передбачає культивування позитивної та підбадьорливої атмосфери, де діти відчують, що їх розуміють і цінують. Визначаючи пріоритетність цих елементів, практики можуть підвищити ефективність сеансів арт-терапії, дозволяючи дітям глибше залучатися до процесу та отримувати більшу терапевтичну користь. Такий підхід не тільки сприяє досягненню негайних терапевтичних результатів, але й сприяє довгостроковому соціальному та емоційному благополуччю залучених дітей.

Арт-терапія стала потужним інструментом для вимірювання емоційного та соціального розвитку дітей з особливими потребами. Займаючись творчою діяльністю, діти можуть виражати емоції, які інакше їм важко було б сформулювати вербально. Ця форма терапії дозволяє спостерігати за емоційними змінами з плином часу, такими як зниження тривоги або агресивності. Крім того, соціальні аспекти арт-терапії заохочують взаємодію та співпрацю між учасниками, сприяючи покращенню соціальних навичок і стосунків. Завдяки структурованій мистецькій діяльності діти вчаться ділитися, чергувати та ефективніше спілкуватися, що є критично важливими складовими соціального розвитку. Творчий процес в арт-терапії не тільки забезпечує психологічну підтримку, але й відкриває нові шляхи для емоційного вираження та соціальної активності.

Тематичні дослідження та історії успіху є переконливим доказом ефективності арт-терапевтичних заходів для дітей з особливими потребами. Наприклад, в одному реабілітаційному таборі діти з розладами аутистичного спектру брали участь у сеансах арт-терапії, що призвело до помітних покращень у їхній здатності взаємодіяти з однолітками та опікунами. Ці заняття часто включають персоналізовані художні проекти, які задовольняють

індивідуальні потреби та вподобання кожної дитини, дозволяючи їм досліджувати свій творчий потенціал у сприятливому середовищі. Історії успіху цих втручань підкреслюють значні успіхи в емоційній регуляції, самооцінці та соціальній адаптації, демонструючи трансформаційну силу арт-терапії. Розповідь про цей досвід підкреслює важливість арт-терапії як терапевтичного та корекційного впливу в житті дітей з особливими потребами.

Постійна оцінка та адаптація є ключовими компонентами успішних програм арт-терапії для дітей з особливими потребами. Оскільки кожна дитина ставить перед собою унікальні труднощі та розвивається у своєму власному темпі, важливо, щоб арт-терапевти регулярно оцінювали ефективність своїх методів і вносили необхідні корективи. Цей постійний процес гарантує, що терапія залишається актуальною та дієвою, враховуючи потреби дітей, що розвиваються. Арт-терапевти часто використовують різноманітні інструменти оцінювання, такі як методи спостереження та зворотний зв'язок від опікунів, щоб оцінити прогрес кожної дитини. Цей підхід, керований даними, дозволяє вдосконалювати методи терапії, гарантуючи, що вони адаптовані для сприяння оптимальному емоційному та соціальному розвитку. Зберігаючи гнучкість і чуйність у своїх програмах, арт-терапевти можуть продовжувати надавати змістовну соціально-педагогічну підтримку дітям з особливими потребами.

У результаті проведеного дослідження було встановлено, що арт-терапевтичні технології є ефективним інструментом соціально-педагогічного супроводу дітей з особливими освітніми потребами (ООП). На основі теоретичного аналізу було визначено, що арт-терапія не лише сприяє розвитку емоційної та соціальної сфери дитини, але й має позитивний вплив на когнітивний розвиток, моторику та комунікативні навички.

У першому розділі дослідження проаналізовано поняття та принципи арт-терапії, а також основні види арт-терапевтичних технологій, таких як музикотерапія, казкотерапія, драматерапія та образотворча терапія. Встановлено, що кожен із цих підходів має свій специфічний вплив на дітей з

ООП, сприяючи їхній адаптації та особистісному розвитку. Особливу увагу було приділено методиці застосування арт-терапії у роботі з дітьми з ООП, що дозволило систематизувати різні методи та техніки для використання в соціально-педагогічній практиці.

У другому розділі емпіричного дослідження підтверджено ефективність арт-терапевтичних технологій на основі практичної роботи з дітьми з ООП. Арт-терапія сприяла покращенню комунікативних навичок, емоційного самовираження та соціальної інтеграції дітей. Результати дослідження показали, що систематичне застосування арт-терапевтичних методик призводить до значних позитивних змін у поведінці та психоемоційному стані дітей.

З огляду на отримані результати, було розроблено низку науково-практичних рекомендацій для педагогів та фахівців, які працюють з дітьми з особливими потребами. Зокрема, запропоновано інтегрувати арт-терапевтичні заняття в освітній процес і соціально-педагогічну роботу, що сприятиме гармонійному розвитку дітей та їхній соціалізації. Арт-терапевтичні технології можуть бути важливим інструментом як для корекційної роботи, так і для емоційної підтримки дітей з ООП.

ПЕРЕЛІК ДЖЕРЕЛ ПОСИЛАННЯ

1. Бастун Н.А. Реабілітація дітей і молоді з помірною, важкою та глибокою інтелектуальною недостатністю: сьгоднішні реалії та перспективи. Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами: Зб. наукових праць. К.: Університет "Україна", 2004. С. 44-48.
2. Безверхий О.С. Методика діагностики саморегуляції молодшого школяра. Практична психологія та соціальна робота. 2004. № 12. С. 36-45.
3. Берзінь В.І. Основи психогігієни. Київ-Переяслав-Хм.: Просвіта, 1997. 85 с.
4. Бернацька, О. Виховання самостійної особистості засобами арт-терапії. Психолог. Шкільний світ. - 2010. - № 16. - С. 3-7
5. Бех І.Д. Концептуальні засади розвитку виховання в системі освіти України. Зб. наук. праць. Педагогічні науки. Вип. 34. Херсон. 2003. С. 11-14.
6. Бех І.Д. Особистісно-зорієнтоване виховання: Науково-методичний посібник. К.: ІЗМН, 1988. 204 с.
7. Богданцева І.П. Арт-терапія як засіб соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку. Арт-терапія інноваційний простір для підтримки фізичного, психічного та духовного здоров'я людини: Матеріали II міжнародної науково-практичної конференції 08-09 жовтня 2010. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П.Могили, 2010. С. 20-22.
8. Богданцева І.П. "Арт-терапія" як умова ефективної соціально-педагогічної підтримки молодших школярів із затримкою психічного розвитку. Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Педагогіка і психологія: Зб. наук. праць. Випуск 33. Редкол.: В.І. Шахов (голова) та ін. Вінниця: ТОВ фірма "Планер", 2010. С. 430-434.

9. Богданцева І.П. Музикотерапія як фактор впливу на розвиток особистості. Наукові записки. Серія: Психолого-педагогічні науки (Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). Ніжин: Видавництво НДУ ім. М. Гоголя, 2008. № 1. С. 166-168.
10. Болотова, Н. П. Мозарт-терапія в практичній психології. Прикладна психологія та психоаналіз. 2007. № 3/4. С. 19-30.
11. Букач М.М. Місце емоційної сфери у формуванні творчої особистості. Наукові праці: Науково-методичний журнал. Т. 42. Вип. 29. Педагогічні науки. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П.Могили, 2005. С. 78-84.
12. Важинський С. Е., Щербак Т. І. Методика та організація наукових досліджень. Суми : СУМДПУ імені Макаренка А. С., 2016. 260 с.
13. Верховенко О. Танцетерапія та музикотерапія – як засоби адаптації, розвитку та гармонізації особистості. Простір арт-терапії: міф, метафора, символ. К.: Міленіум, 2008. 102 с. С. 7-10.
14. Видайко, Т. А. Емоційно-подібна терапія у роботі з підлітками, спрямована на розвиток взаємовідносин з батьками: психолог соціальної служби: утримання та організація діяльності. Працівник соціальної служби. 2009. № 6. С. 80-83
15. Власюк, М. Арт-терапія: лікування мистецтвом. Відкритий урок: розробки, технології, досвід. 2008. № 7/8. С. 90.
16. Вознесенська О. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використання арт-технологій в освіті. К.: Шкільний світ, 2007. 120 с.
17. Вознесенська О. Л., Сидоркіна М. Ю. Арт-терапія у подоланні психічної травми : практ. посіб. Вид. 2-е, випр. та доповн. Київ : Золоті ворота, 2016. 202, с.
18. Вознесенська О. Л., Скнар О. М., Бреусенко-Кузнєцов О. А., Деркач О. О., Мова Л. В. Енциклопедичний словник з арт-терапії. Київ : Видавець ФОП Назаренко Т. В., 2017. 312 с.
19. Волкова Н.П. Педагогіка: Посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Видавничий центр „Академія”, 2002. 576 с.

20. Горбова, С. А. Музикотерапія. Досвід чи інновація? Логопед. 2012. № 12. С. 10-13.
21. Грецов, А. Г. Застосування арт-терапії в психологічних тренінгах зі старшокласниками та студентами. Психологія та школа. 2004. № 3. С. 74-80.
22. Гундертайло Ю. Арт-терапія в роботі з міфами. Простір арт-терапії: Разом з вами: Збірник наукових статей. К.: Міленіум, 2006. С. 23-27.
23. Деркач, О. Арт-терапія на допомогу школі. Мистецтво та освіта. 2010. № 2. С. 25-28.
24. Дерлиця М. Арт-терапевтичний потенціал театрального мистецтва. Простір арт-терапії: міф, метафора, символ. К.: Міленіум, 2008. 102 с. С. 16-18.
25. Дмитрієва, Л. Арт-терапія у роботі практичного психолога: у дошкільному дитячому закладі. Психолог дошкілля. 2014. № 8. С. 31–41.
26. Доренський В. Мистецтво як феномен людино творення. Філософська думка. 2009. № 6. С. 61-78.
27. Дутчак, У. Арт-терапія як засіб естетичного виховання підлітків. Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Сер. Педагогіка. Тернопіль: ТНПУ, 2006. № 5. С. 134–139.
28. Заболотна Н. Арт-терапія у психологічному супроводі дітей, що зазнали насильства. Дитинство без насилля : суспільство, школа та її сім'я на захисті прав дітей : збірник матеріалів Міжнар. науково-практ. конф., 2014. ТНПУ. Тернопіль, 2014. С. 538-540.
29. Задесенець М. Вікові особливості розвитку дітей і формування їх особистості. К.: Вища школа, 1978. – 264 с.
30. Зборюк, Т. П. Арт-терапевтичні технології у психокорекційній практиці. Шкільний психолог. Усі для роботи. 2010. № 4. С. 23- 31.

- 31.Злочевська, Л. С. Арт-терапія у професійному самовизначенні учнівської молоді. Професійно-технічна освіта. 2013. № 1. С. 46
- 32.Зорін, С. С. ІЗО-терапія - засіб психічної гармонізації та розвитку людини / С. С. Зорін // Образотворче мистецтво в школі. 2006. № 5. С. 54-57.
- 33.Ілляшенко Т. Затримка психічного розвитку у дітей: причини виникнення та корекція. Кроки до компетентності та інтеграції в суспільство: Наук.-метод. зб. К.:, 2000. 164 с.
- 34.Ілляшенко Т. Чого та як треба навчати дітей із ЗПР. Дефектологія. 1998. № 2. С.24-30.
- 35.Калька Н. Ковальчук З. Практикум з арт-терапії : навч.-метод. посіб. Львів, 2020. 232, с.
- 36.Кваша Т. Ми до тебе, казко, у гості завітали : розвивальне заняття з використанням арт-терапії. Психолог дошкілля. 2014. №5. С. 36–38.
- 37.Кондрицька, О. І. До проблеми особистісно-орієнтованого виховання дитини засобами арт-терапії. Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К. Д. Ушинського. 2004. Вип. 12. С. 41-46.
- 38.Концепція спеціальної освіти осіб з психічними та фізичними вадами в Україні. Дефектологія. 1996. № 1. С. 2-15.
- 39.Копитін А.І., Свистовська О.Є. Арт-терапія дітей та підлітків. КогітоЦентр, 2014. 197с.
- 40.Копитін, А.І. Арт-терапія дітей та підлітків. Когіто-Центр, 2016. 178 с.
- 41.Костевич В. Розкриття та інтеграція творчого потенціалу в просторі арт-терапії. Простір арт-терапії: Разом з вами: Збірник наукових статей. К., 2006. С. 34-38.
- 42.Крижко, Г. Ю. Танцювальна терапія у роботі практичного психолога. Шкільному психологу. Усі для роботи. 2014. № 9.
- 43.Кубіцький С. 0. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2015. 300 с.

44. М'ясоїд П.А. Загальна психологія: Навч. Посібник. К.: Вища школа, 1998. 479 с.
45. Менжуліна Л. Міфоаналіз: вступ до "критики темного розуму". К.: ВПОР, 2007. 85 с.
46. Михайлова, І. В. Особливості використання методів арт-терапії у психокорекції піклування про себе в ранній юності. Практична психологія та соціальна робота. 2014. № 7. С. 40-43.
47. Москальова А. Вплив музики на емоційний стан підлітків. Простір арт-терапії: Разом з вами: Збірник наукових статей. К., 2006. С. 48-53.
48. Новік, І. П. Арт-терапія у соціальній реабілітації неповнолітніх. Соціальна робота. 2008. № 4. С. 55-56.
49. Носова, Є. С. Застосування методів арт-терапії у роботі Центру соціального обслуговування населення. Працівник соціальної служби. 2009. № 2. С. 60-67.
50. Оденцова, В. М. Використання символів та арт-терапії у коригувальній роботі з подолання дитячих страхів у консультативній практиці. Шкільному психологу. Усі для роботи. 2011. № 4. С. 8- 17. –
51. Оденцова, В. М. Використання символ-драми й арт-терапії у подоланні дитячих страхів. Шкільного психолога. Усі для роботи. 2010. № 4. С. 13-22.
52. Осадченко І.І. Ріпка. Музична казка. Бібліотечка вихователя. 2008. № 2. С. 36-37.
53. Осадчук Л. «Швидка допомога»: мистецтво орігамі. Лесихолог. Шкільний світ. 2005. С.12.
54. Основи дитячої патопсихології. Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, В.М. Пісун. К.: Главник, 2008. 160 с.
55. Поручинський А. До проблеми викликаних потенціалів мозку у школярів. Науковий вісник ВДУ (Біологія, медицина). Луцьк, 1997. №1. С. 12-14.

- 56.Тараріна О. В. Психологія. Заняття. Арт-терапія в роботі з дітьми та дорослими. Мандалотерапія. На урок. 2018.
- 57.Рибак О. Арт-терапія в роботі з розумово відсталими дітьми. Дефектолог. 2015. Ме 4. С. 7-9.
- 58.Склярова Л. В. Основні методи арт-терапії у роботі практичного психолога. На урок. 2019.
- 59.Скнар О. М. Енциклопедичний словник з арт-терапії. Київ : ФОП Назаренко Т. В., 2017. 319 с.